

‘Schrijver is het serieuze woord, schrijfster heeft een onserieuze klank.’

Een onderzoek naar het posture van Hannes Meinkema

Djuna Bánki

Masterscriptie Letterkunde | Specialisatie Literair bedrijf

Begeleider: prof. dr. J.H.T. Joosten | Tweede lezer: dr. J.J.M. Dera

29 juni 2022

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	3
2.	Hannemieke Stamperius.....	4
2.1	<i>Stamperius als feministisch auteur.....</i>	<i>5</i>
3.	Status Quaestionis.....	7
3.1	<i>Meizoz.....</i>	<i>7</i>
3.2	<i>Van Zoggel.....</i>	<i>8</i>
3.3	<i>Heinich.....</i>	<i>9</i>
4.	Methode	11
5.	Analyse.....	13
5.1	<i>Corpus.....</i>	<i>13</i>
5.2	<i>Recensies</i>	<i>13</i>
5.2.1	<i>De maaneter.....</i>	<i>14</i>
5.2.2	<i>Het wil nog maar niet zomeren</i>	<i>15</i>
5.2.3	<i>En dan is er koffie</i>	<i>18</i>
5.2.4	<i>De groene weduwe en andere grijze verhalen.....</i>	<i>21</i>
5.2.5	<i>Het binnenste ei.....</i>	<i>25</i>
5.2.6	<i>Te kwader min</i>	<i>29</i>
5.2.7	<i>Salomo's dochter</i>	<i>31</i>
5.2.8	<i>De heiligwording van Berthe Ploos</i>	<i>34</i>
5.2.9	<i>Conclusie recensies</i>	<i>35</i>
5.3	<i>Interviews</i>	<i>38</i>
5.3.1	<i>Huwelijk.....</i>	<i>38</i>
5.3.2	<i>Privéleven</i>	<i>39</i>
5.3.3	<i>Literatuur.....</i>	<i>42</i>
5.3.4	<i>Kritieken.....</i>	<i>45</i>
5.3.5	<i>Pseudoniemgebruik</i>	<i>47</i>
5.3.6	<i>Conclusie.....</i>	<i>48</i>
6.	Conclusie en discussie.....	50
6.1	<i>Conclusie.....</i>	<i>50</i>
6.2	<i>Discussie</i>	<i>52</i>
	Bibliografie	54

1. Inleiding

Op 18 mei 2018 plaatste *Het Parool* een opiniestuk van Corina Koolen, dat zij schreef naar aanleiding van haar promotieonderzoek.¹ Hierin stelt zij dat vooroordelen over de vrouwelijke auteur nog steeds bestaan. Vrouwen winnen slechts 25 procent van de Nederlandse grote literaire prijzen, ze verkopen slechter en hun werk wordt als minder literair gezien. Ze sluit haar stuk af met de volgende tip: ‘En doe eens alsof haar werk door een man geschreven is. Het leest vast anders.’ Hannemieke Stamperius² (1943) is een Nederlandse auteur die zich in de jaren zeventig al bewust was van deze achterstand. Zij is ook literatuurwetenschapper en schreef boekbesprekingen en andere artikelen voor kranten.³ Haar proefschrift over de verzen van Marsman schreef ze onder de naam Postma, de naam van haar toenmalige echtgenoot. Stamperius schrijft sinds 1974 fictie onder het pseudoniem Hannes Meinkema. Deze naam is bijna een anagram van haar voornaam. Na het verschijnen van *En dan is er koffie* in 1976 vertelde Stamperius in interviews dat ze feminist is. Vanaf toen zijn haar werken continu in verband gebracht met deze ‘voorkeur’.⁴

In deze scriptie wil ik aan de hand van theorieën over posture en pseudoniemen van respectievelijk Jérôme Meizoz, Marc van Zoggel en Natalie Heinich het posture van Stamperius analyseren. De onderzoeksvraag die beantwoord zal worden, is als volgt: Hoe verschilt het posture van Hannemieke Stamperius zoals zij zichzelf presenteert van het posture dat in de media gecreëerd wordt en in welke mate is er effect te veronderstellen door haar mannelijke pseudoniem? Dit zal beantwoord worden aan de hand van twee deelvragen:

1. Verschilt de mening van critici over haar boeken wanneer Stamperius als man of als vrouw schrijft?
2. In hoeverre wordt feminisme gethematiseerd en op welke manier?

Om deze vragen te beantwoorden wordt gebruik gemaakt van een zelf samengesteld corpus bestaand uit recensies van haar werk en interviews die zij vanaf de jaren zeventig gegeven heeft.

¹ Koolen, 2018

² In deze scriptie wordt consequent de naam Hannemieke Stamperius gebruikt, ongeacht onder welk pseudoniem ze het besproken werk schreef.

³ Snetselaar 1987, 2

⁴ Snetselaar 1987, 3

2. Hannemieke Stamperius

Hannemieke Stamperius is geboren op 12 september 1943.⁵ Ze is de dochter van Jaco Stamperius, die ongehuwd was toen ze in verwachting was. Dit bepaalde hun relatie: ‘Mijn positie in het gezin was moeilijk. Mijn moeder kwam de schande van het ongehuwde moederschap nooit te boven. Deze dingen, de schande en de oorlog, verbonden ons en scheidden ons tegelijk, en hebben in haar hele leven en dus ook in een groot deel van het mijne, doorgewerkt.’⁶ Toch hield ze veel van haar moeder. Stamperius schrijft dat ze op jonge leeftijd, ‘[...] achter haar [moeders] vaak moeilijke gedrag de vrouw [zag] schemeren die ze had kunnen worden in andere omstandigheden.’⁷ Haar moeder en de relatie die zij met haar had, heeft veel invloed op het schrijven van Stamperius. Zo leerde ze van haar dat ‘alleen geaccepteerde pijn je dichtert bij de pijn van anderen brengt’. Dit vindt ze een voordeel voor een schrijver: ‘Omdat ik als kind continu bang was, leerde ik goed naar mensen te kijken, en omdat ik niet geboren had moeten worden, is er een kracht in mij die de wereld wil herscheppen op papier. [...] Omdat ik geboren ben uit iemand die levenslang gewetensproblemen had, zijn morele thema’s en conflicten mijn materiaal geworden [...]’.⁸ Stamperius stelt dat zij niet geboren had mogen worden omdat haar moeder ongehuwd was.

Stamperius heeft Nederlandse taal- en letterkunde en algemene literatuurwetenschap gestudeerd aan de Rijksuniversiteit in Utrecht en is in 1977 cum laude gepromoveerd met een onderzoek naar de verzen van Hendrik Marsman.⁹ Dit onderzoek schreef ze onder de achternaam van haar toenmalige man, Postma. Ze schreef toen al literatuur: haar debuutroman *De maaneter* verscheen drie jaar eerder. Haar grootste succes is *En dan is er koffie* en kwam uit in 1976. Dit boek zorgde ervoor dat ze toen ‘the most widely read and best-known woman author in the Netherlands’ werd.¹⁰ Andere romans zijn *Het binnenste ei* uit 1978, *Te kwader min* uit 1984 en *Salomo’s dochter* uit 2003. Ze is een productief auteur, die tussen 1974 en 2007 21 romans en verhalenbundels heeft uitgebracht. Stamperius schrijft onder vier verschillende namen. Onder de naam Hannes Meinkema schrijft ze literaire fictie. Door dit mannelijk aandoende pseudoniem wilde ze het probleem ontlopen van ‘het stapeltje mannenboeken en het stapeltje vrouwenboeken. [...] Ze wilde beoordeeld worden op goed en slecht, op kwaliteit, niet op sekse’, zegt ze zelf, geciteerd door Marion Snetselaar.¹¹ Diny Schouten schrijft in *Exploring the world of women* dat het werk van Stamperius gepubliceerd onder de naam Meinkema een neerslachtige toon heeft.¹² Ze schrijft bijvoorbeeld veel over slechte moeder-dochterrelaties en over dat vrouwen nooit in deze wereld passen, of ze nu rebelleren of zich gedragen naar de verwachtingen. Het is moeilijk na te gaan wanneer het bekend werd dat Stamperius achter het pseudoniem Hannes Meinkema zat. Afgaande op krantenartikelen gevonden met Delpher werd het tussen mei en december 1975 duidelijk dat Meinkema een vrouw was. Onder het pseudoniem Justa Abbing publiceert ze misdaadromans,

⁵ Snetselaar 1987, 2

⁶ Stamperius 2020

⁷ Stamperius 2020

⁸ Stamperius 2020

⁹ *Marsmans 'Verzen'. Toetsing van een ergocentrisch interpretatiemodel*, 1977

¹⁰ Schouten 1979, 19

¹¹ Snetselaar 1987, 2

¹² Schouten 1979, 9

waarvan de eerste uitkwam in 1997.¹³ Haar wetenschappelijke publicaties zijn onder de naam Postma en Posta-Nelemans verschenen. Postma is de achternaam van haar toenmalige man, Nelemans is de achternaam van haar stiefvader. Na het overlijden van haar moeder heeft Stamperius de naam Nelemans afgelegd en haar moeders achternaam Stamperius aangenomen.¹⁴ De namen waaronder ze wetenschappelijke teksten schreef waren geen pseudoniemen en op haar website geeft ze hiervoor de volgende reden: ‘Essays en wetenschap, vind ik, reflecteren je eigen mening en moeten dus ook onder je eigen naam verschijnen.’¹⁵

In 1978 richtte Stamperius samen met Ethel Portnoy, Hanneke van Buuren en Liesbeth Brandt Corstius *Chrysallis* op, een literair en cultureel tijdschrift gericht op vrouwen. De reden om dit tijdschrift op te richten wordt in de inleiding van de eerste editie genoemd: ‘De mensen die merendeels bepalen wat kunst is, zijn mannelijke mensen, en mannelijke mensen hebben, evenals vrouwelijke, in deze cultuur een eenzijdig ontwikkelde smaak.’¹⁶ Stamperius vond het belangrijk dat de redactie van *Chrysallis* bestond uit leden die een verschillende smaak hadden.¹⁷ Zo hoopte ze op een zo groot mogelijk bereik en kon het tijdschrift voor vernieuwing zorgen.

2.1 Stamperius als feministisch auteur

Stamperius spreekt en schrijft vaak over vrouwen in de literatuur. Zo schrijft ze in de bundel *Wie weegt de woorden* uit 1985:

Vrouwen die met mannen (willen) leven zijn slachtoffer van een verdeelde loyaliteit, en daarom zit die seksistische vijand tevens in onszelf, en een gevolg daarvan zou kunnen zijn dat we tijdens het schrijven, onbewust, ons werk al censureren. Hoogstwaarschijnlijk zal er minder zelfcensuur optreden wanneer men schrijft voor de eigen minderheidsgroep dan wanneer men tevens of voornamelijk bewustwording teweeg wil brengen, of erkenning wil verwerven bij de anderen, bij de heersende klasse. Toch erger ik me altijd als ik op een boek ‘voor vrouwen’ zie staan. ‘Door vrouwen’, ‘over vrouwen’, – schitterend, maar ‘voor vrouwen’ – nee. Culturele producten zijn voor iedereen, dat lijkt me een basisprincipe van de democratie. (Ik heb hetzelfde probleem met vrouwenboekhandels die geen mannen toelaten: ik begrijp het wel maar ik ben het er niet mee eens.) Het is een verschrikkelijk dilemma: de vrijheid van de expressie tegenover de vrijheid van de algemene toegankelijkheid.¹⁸

In dit fragment lijkt een paradox te ontstaan, die Stamperius zelf niet kan oplossen. Het is wenselijk dat vrouwen zich vrij voelen om te schrijven wat zij willen, maar omdat zij functioneren in een mannenwereld is dit niet mogelijk. Zelfcensuur is volgens Stamperius onvermijdelijk, tenzij zij alleen voor hun eigen minderheidsgroep schrijven. Toch vindt zij het fenomeen ‘vrouwenboeken’ een kwalijke zaak, waar ze in 1979 in haar onderzoek *Vrouwen en literatuur* ook al over schrijft. Met dit onderzoek, dat Stamperius zelf een ‘voorlopige

¹³ Stamperius jaartal onbekend

¹⁴ Stamperius, 2020

¹⁵ Stamperius 2020

¹⁶ Snetselaar 1987, 42

¹⁷ Snetselaar 1987, 12

¹⁸ Stamperius 1985, 202

inventaris' noemt, wil ze een discussie op gang brengen over de positie van vrouwen binnen de literatuur.¹⁹ Haar onderzoek bestaat uit drie delen. Het eerste deel gaat over de schrijvende vrouwen in de praktijk: wie schrijft, waarover en welke kansen krijgen zij? In het tweede deel geeft ze een overzicht van buitenlandse onderzoeken naar en theorieën over schrijvende vrouwen. En in het derde deel schrijft ze over verschillende vrouwelijke personages in de Nederlandse literatuur. Haar conclusie is dat vrouwen minder kansen en mogelijkheden hebben binnen de literaire wereld, onder andere doordat uitgevers, journalisten en redacteurs bijna altijd mannen zijn.²⁰ Voor vrouwen in Frankrijk en Amerika is het 'zo gewoon om feministe én schrijver te zijn, dat bij beoordeling van de kwaliteit van literaire werken het feminisme van hun auteurs geen enkele rol meer behoeft te spelen', dit in tegenstelling tot schrijfsters in Nederland.²¹ Haar belangrijkste stellingname is: 'Literatuur is vóór iedereen, culturele producten moeten voor iedereen toegankelijk zijn.'²² Ook schrijft ze in dat onderzoek dat er een 'vreemd maar welig tierend misverstand' bestaat dat 'zaken die met vrouwen te maken hebben alleen voor vrouwen interessant zouden zijn.'²³ Anders gezegd: Stamperius vindt dat alle literatuur voor iedereen bedoeld is.

Stamperius heeft ook geschreven over haar eigen literaturopvatting. Zo is ze bewust van wat ze niet durft te schrijven en daardoor probeert ze dan juist wel over dat onderwerp te schrijven.²⁴ Zo wil ze voorkomen waar Simone de Beauvoir voor waarschuwde: voorzichtigheid leidt tot middelmatigheid. Ze gaat er wel vanuit dat ze hier niet altijd in slaagt. Verder heeft het feminisme haar schrijven beïnvloed. Dat zij vrijwel altijd over vrouwelijke personages schrijft, komt door haar feministische opvattingen:

In de jaren '70 bestond er in Nederland vrijwel geen literatuur waarin vrouwen de hoofdrol speelden. De rijkdom in die lacune inspireerde me, en ik ben dan ook nog steeds blij dat het Fonds van de Letteren me een eregeld heeft toegekend omdat ik de weg heb gebaand voor generaties schrijfsters na mij, door te schrijven over de onderwerpen die, nog steeds, het leven van vrouwen anders maken dan dat van mannen.²⁵

¹⁹ Stamperius 1980, 10

²⁰ Stamperius, 1979, 20

²¹ Stamperius 1979, 66

²² Stamperius 1979, 9

²³ Stamperius 1979, 9

²⁴ Stamperius 1985, 203

²⁵ Stamperius 2020

3. Status Quaestionis

3.1 Meizoz

Volgens Jérôme Meizoz is het posture van een auteur de manier waarop hij of zij in het literaire veld zijn positie bepaalt.²⁶ In een artikel uit 2007 schrijft Meizoz dat het posture iets is dat de auteur zelf maakt.²⁷ Jeroen Dera schrijft dat Meizoz posture gebruikt om te verwijzen naar:

[...] de singuliere wijze waarop actoren in het literaire veld hun positie bestendigen, hetgeen gezien het Franse werkwoord ‘occuper’ zowel ‘bezetten’ als ‘veroveren’ kan betekenen. Ze markeren daarmee niet alleen hun eigen unieke positie, maar onderscheiden zich als auteur ook van burgers die in het literaire veld geen rol spelen. Cruciaal in de definitie is dat auteurs een ‘image de soi’ creëren: het gaat uitdrukkelijk om een zelfbeeld, waaraan andere actoren in het veld geen beslissende bijdrage leveren.²⁸

In latere teksten erkent Meizoz ook de invloeden van andere entiteiten. In zijn artikel uit 2010 stelt hij dat posture alleen relevant is in relatie tot het literaire veld.²⁹ Omdat een auteur door zijn posture zijn positie inneemt in het literaire veld, kunnen deze twee begrippen nooit los van elkaar bestudeerd worden. Pseudoniemgebruik heeft bijvoorbeeld invloed op het posture, volgens Meizoz: ‘[...] the pseudonym is not just a precautionary measure to evade censorship or a device to raise the public’s curiosity, but an indicator of posture. It is a statement marking a new enuciative identity as distinct from the one provided by the nation-state.’ Het aannemen van een pseudoniem is dus een middel voor een individu om de status van auteur te bereiken en te versterken. Maar het posture wordt niet alleen door de auteur gecreëerd. Het is een constructie die ook gevormd wordt door de interactie tussen de auteur en andere actoren, zoals journalisten, kritieken en biografieën.³⁰ Een kritische recensie over een roman kan bijvoorbeeld erin resulteren dat het posture van literair auteur bedreigd wordt.

De auteur heeft zelf ook invloed op zijn posture. Meizoz stelt dat de schrijver op twee manieren zijn posture vormt: via verbale en schriftelijke uitingen en non-verbale uitingen.³¹ De verbale en schriftelijke uitingen noemt Meizoz discourse. Het geschreven product van een auteur is het belangrijkste dat hij maakt en is dus een voorname uiting die zijn posture mede vormt. De non-verbale uitingen noemt Meizoz ‘behaviour’ ofwel gedrag. Het gedrag van een auteur kan onder andere betrekking hebben op uiterlijk. De kleur haar of kledingkeuze bepaalt ook het posture van een auteur. En ook mediaoptredens, de prijzen die hij wint of zijn reactie op kritieken hebben veranderen zijn posture. Ook het posture van Stamperius wordt gevormd op verschillende manieren, zowel door haar eigen handelen als door andere actoren zoals de media. Zo schrijft ze onder verschillende namen en profileert ze zichzelf nadrukkelijk als feminist. Verder gebruikt ze een mannelijk aandoend pseudoniem, dat wellicht ook effect

²⁶ Meizoz 2010, 84

²⁷ Dera 2015, 255

²⁸ Dera 2015, 256

²⁹ Meizoz 2010, 84

³⁰ Meizoz 2010, 84

³¹ Meizoz 2010, 85

heeft op de receptie van haar romans. Daarom is het begrip posture zoals Meizoz dit definieert relevant in deze casus.

3.2 Van Zoggel

In 2010 schreef Marc van Zoggel in het tijdschrift *Vooy's* over pseudoniemen en mystificatie. Aan de hand van twee casussen onderzoekt hij welke vorm van mystificatie precies het gevolg is van pseudoniemgebruik. Deze casussen zijn Arnon Grunberg die schreef onder het pseudoniem van Marek van der Jagt en Margaret Dijkstra die schreef onder de naam Eva Gerlach. Van Zoggel noemt een pseudoniem ‘een beproefd literair middel om de literatuurkritiek te bespelen’.³² Het mannelijk aandoende pseudoniem dat Stamperius heeft aangenomen, zou ook dit doel kunnen dienen. Corina Koolen, eerder genoemd in de inleiding, heeft namelijk in haar proefschrift geconstateerd dat gender wel degelijk een rol speelt bij de beoordeling van een roman.³³ Om het posture van Stamperius te onderzoeken, is het dus belangrijk om ook te onderzoeken of er effect is van de naam Hannes Meinkema op de ontvangst van haar romans. Van Zoggel constateert dat rond pseudoniemen vaak de term ‘mystificatie’ valt. Bij mystificatie wordt ‘foute of misleidende informatie over de ontstaansvoorwaarden van een tekst’ gegeven.³⁴

Van Zoggel haalt drie letterkundigen aan die geschreven hebben over mystificatie. Zo schrijft Wim Zaal in *Valsheid in geschriften. Literaire vervalsingen en mystificaties* uit 2009 dat hij iets classificeert als mystificatie ‘wanneer er meer aan de hand is dan het verbergen van een identiteit.’ Gérard Genette onderscheidt in 1987 zeven vormen van pseudoniemgebruik. Vorm zes en zeven gaan om de niet-bestaande auteur. In de voorlaatste vorm van bedrog krijgt hij eigenschappen toegeschreven waardoor het een echte figuur wordt. De laatste vorm die Genette beschrijft, is wanneer de niet-bestaande auteur alleen een naam heeft maar geen karaktereigenschappen toegekend krijgt. Ten slotte gaat Van Zoggel in op Brian McHale, een Amerikaans literatuurwetenschapper, die pseudoniemgebruik als een vorm van bedrog ziet.³⁵ Hij brengt een hiërarchie aan in de mate van ernst van het bedrog. De ernstigste vorm is de *genuine hoax*. Bij dit pseudoniemgebruik wil de auteur op geen enkel moment dat het publiek erachter komt wie de ware persoon is die schuilt achter het pseudoniem. Een minder ernstige vorm is de *trap-hoax* ofwel *entrapment*. Bij deze vorm wil de auteur op een bepaald moment bekend maken wie de ware schrijver is. Hij doet dit zelf op een door hem gekozen moment. De lichtste vorm van bedrog is de *mock-hoax*. Hier is het de bedoeling dat de lezer zelf achter de ware identiteit van de schrijver komt. Aan de hand van de theorieën van deze drie letterkundigen geeft Van Zoggel een nieuwe definitie van mystificatie: ‘een bijzondere soort van pseudoniemgebruik: een soort met als onderscheidend kenmerk de cruciale rol van de literaire kritiek voor het effect van het pseudoniemgebruik.’³⁶

Van Zoggel bespreekt enkele voorbeelden van *trap-hoaxes* in de Nederlandse literatuur en constateert een veel voorkomend verschijnsel in de literaire wereld:

³² Van Zoggel 2010, 23

³³ Koolen 2020, 17

³⁴ Van Zoggel 2010, 24

³⁵ Van Zoggel 2010, 24

³⁶ Van Zoggel 2010, 24

Een bekend literair-historisch fenomeen is de vrouwelijke auteur die onder mannelijk pseudoniem schreef om vooroordelen te omzeilen. Dat critici, al dan niet onbewust, werk van een man en werk van een vrouw op verschillende manieren tegemoet treden, is echter niet alleen koren op de molen van vrouwelijke auteurs. Ook mannen spelen het spel mee.³⁷

Na het beschrijven van de twee casussen komt Van Zoggel tot de volgende conclusie over mystificatie: ‘Een mystificatie is dus bij uitstek een literair middel om in de aandacht te komen.’³⁸ Ten slotte maakt hij onderscheid tussen primaire en secundaire pseudoniemen. Een primair pseudoniem is de meest gebruikelijke auteursnaam, een secundair pseudoniem wordt gebruikt naast de meest gebruikelijke auteursnaam. Volgens Van Zoggel wordt in het geval van mystificatie secundaire pseudoniemen gebruikt. Om het posture van Stamperius te onderzoeken, is het soort pseudoniemgebruik dat zij bezigde relevant. De kwestie Arnon Grunberg/Marek van der Jagt is veelbesproken geweest en het is aannemelijk dat dit effect heeft gehad op het posture van Grunberg. Is dit ook zo geweest voor Stamperius? En zorgde de naam Hannes Meinkema ervoor dat critici anders dachten over haar boeken?

3.3 Heinich

Pseudoniemgebruik heeft dus invloed op het posture van een auteur. In de identiteitstheorie van Natalie Heinich is dat posture een onderdeel van iemands identiteit. In haar boek *Wat onze identiteit niet is* uit 2019 stelt Heinich dat identiteit driedimensionaal is:

Ten eerste bestaat onze identiteit niet slechts uit hetgeen het subject in zichzelf waarneemt of hoe het zich voordoet, maar ook uit de spiegel die anderen hem voorhouden (wat we hierna ‘toeschrijving’ zullen noemen). Ten tweede bestaat er in het subject zelf een discrepantie tussen twee zelfbeelden: hoe het zichzelf ziet (wat we hierna ‘zelfperceptie’ zullen noemen) en hoe het zichzelf naar buiten toe presenteert (wat we ‘presentatie’ zullen noemen). [...] Toeschrijving (door anderen), presentatie (voor anderen) en zelfperceptie (door jezelf): dankzij het onderscheid tussen deze drie momenten van identiteit kunnen we de volle subtiliteit van het identiteitsspel vangen waarmee het subject via zijn zelfpresentatie de toeschrijving door anderen kan manipuleren, maar ook zijn zelfperceptie beïnvloed ziet worden door deze toeschrijving, wat er misschien weer toe leidt dat hij zijn presentatie zal aanpassen – et cetera.³⁹

Dat Heinich stelt dat identiteit gevormd wordt door zowel het subject zelf als de ander lijkt op het denken van Meizoz over posture. Zij erkent ook de rol van het publiek en de maatschappij bij het vormen van iemands posture. De kritische recensie waar Meizoz het in zijn artikel over heeft, is een vorm van toeschrijving van identiteit zoals Heinich dat bedoelt. De kritische recensie beïnvloedt het posture van een auteur, ofwel de identiteit van de auteur die serieus genomen wil worden. Het bestuderen van de identiteit van Stamperius geeft een volledig beeld van alle aspecten die haar als persoon vormen. Met name het onderscheid tussen zelfperceptie en presentatie lijkt relevant voor onderzoek naar het posture van Stamperius.

³⁷ Van Zoggel 2010, 25

³⁸ Van Zoggel 2010, 30

³⁹ Heinich 2019, 58

Met het mannelijk aandoende pseudoniem dat zij aangenomen heeft, lijkt zij zich anders te presenteren naar de buitenwereld. Stamperius identificeert zichzelf als vrouw. Door de naam Hannes, die mannelijk lijkt maar in ieder geval onzijdig, presenteert ze zichzelf minder als vrouw dan haar echte naam zou doen. Zeker toen nog niet bekend was wie er achter de naam Hannes Meinkema school, was het verschil tussen haar zelfperceptie en zelfpresentatie dus groot.

4. Methode

De onderzoeksvraag luidt dus als volgt: Hoe verschilt het posture van Hannemieke Stamperius zoals zij zichzelf presenteert van het posture dat in de media gecreëerd wordt en in hoeverre heeft het mannelijke pseudoniem hier invloed op? Door middel van een zelf samengesteld corpus zal onderzoek gedaan worden naar haar posture. Dit corpus bestaat uit recensies van romans die zij onder de naam Hannes Meinkema publiceerde en interviews die Stamperius heeft gegeven.

De recensies vallen onder het onderdeel ‘toeschrijving’ van Heinich. De recensent trekt eigen conclusies over Stamperius aan de hand van haar roman en dicht haar zo een bepaalde identiteit toe. Binnen zelfpresentatie vallen de interviews die Stamperius heeft gegeven. Hierin bepaalt zij zelf wat zij laat zien van zichzelf aan de buitenwereld. Teksten die bij zelfperceptie horen, zijn bijvoorbeeld dagboek aantekeningen die alleen voor Stamperius zelf bedoeld zijn om te lezen. In het corpus zijn dit soort teksten niet opgenomen: wanneer een tekst in de openbaarheid verschijnt, is het aannemelijk dat die geschreven is met de intentie om gelezen te worden door anderen.

Het corpus beslaat artikelen van 1974 tot en met 2009. In 1974 verscheen haar eerste roman, waardoor ze bekendheid vergaarde. Recensies van haar eerste twee romans zijn een belangrijk deel van het corpus omdat het toen nog niet duidelijk was wie achter het pseudoniem verscholen zat. Verder worden recensies van *En dan is er koffie* geanalyseerd omdat dit haar bekendste roman is. Ook worden de romans *De groene weduwe en andere grijze verhalen*, *Het binnenste ei* en *Te kwader min* bekeken omdat deze boeken de meeste aandacht kregen na haar grootste succes. Verder bevat het corpus de recensies van *Salomo's dochter* en *De heiligwording van Berthe Ploos* omdat dit haar meest recente romans zijn. Hierbij is het interessant om te zien of zij in de ‘moderne’ tijd ook als vrouwenschrijfster of feminist wordt beschreven. De artikelen komen van Delpher, Literom en het archief van *Trouw* en *NRC Handelsblad*. Haar werk zelf wordt niet onderzocht. Omdat dit een onderzoek is naar de beeldvorming van Stamperius buiten haar literaire werk, beperkt deze scriptie zich tot recensies en interviews. Haar romans en hoe het posture van Stamperius in haar literaire werk gevormd wordt, past in een ander onderzoek.

De recensies worden onderzocht aan de hand van het analyse-model van H.T. Boonstra gepubliceerd in 1979 in *De Gids*.⁴⁰ Het doel van het model van Boonstra is ‘argumenten eenduidig te benoemen, teneinde de literatuuropvattingen van afzonderlijke critici te reconstrueren op een manier waarbij men in staat is deze literaturopvattingen onderling te vergelijken.’⁴¹ Dit analysemodel is toepasselijk voor dit onderzoek omdat het de invloed van ‘buitenliteraire normen’ meeneemt in de analyse. Er bestaan recentere modellen waarmee literaire kritieken geanalyseerd kunnen worden, maar omdat dit onderzoek gaat over kritieken en de buitenliteraire normen van de recensent, volstaat het instrument van Boonstra.⁴² Zij categoriseert argumenten van de criticus onder bijvoorbeeld de relatie tot de lezer, moraliteit van de criticus en de werkelijkheid. Door de argumenten van critici in deze categorieën te kunnen plaatsen wordt niet alleen duidelijk hoe ze denken over een boek maar

⁴⁰ Boonstra 1979, 243-253

⁴¹ Boonstra 1979, 244

⁴² Bijvoorbeeld Linders en Op de Beek 2009

ook over de schrijver als persoon. Omdat het posture van een auteur mede gevormd wordt door entiteiten die losstaan van het werk van een auteur, is het relevant om te onderzoeken of de criticus andere argumenten gebruikt bij verschillende romans van Stamperius. In veel recensies van boeken die Stamperius onder de naam Meinkema schreef, ging de recensent ervan uit dat Meinkema een man was. Deze recensies worden vergeleken met recensies van romans waarbij het wel duidelijk was voor de recensent dat Stamperius ze schreef. Worden in de recensies voor en na het bekend worden van de identiteit van Meinkema andere argumenten gebruikt door de criticus?

De artikelen en interviews worden door middel van een discoursanalyse onderzocht. Hiervoor wordt de theorie van Dominique Maingueneau gebruikt, en dan met name het begrip scenografie. Maingueneau beschrijft dit begrip als:

The scenography is not just a framework or decor, as if the discourse occurred within a space already constructed, independent of this discourse; in its own development, the enunciation attempts gradually to install its own speech setting. [...] The scenography thus appears as both what generates the discourse and what is generated by this discourse [...].⁴³

Aukje van Hout heeft dit begrip gebruikt in haar onderzoek uit 2017 en beschrijft het als volgt:

Een scenografie is dus een soort kader, dat bestaat uit zowel paratekstuele gegevens als uit narratologische condities (zoals focalisatie of decor). De scenografie is één met het werk zelf en vormt een scharnier tussen het autonome literaire werk en dat waaruit het is voortgekomen: het statuut van de auteur en de plaats en tijd waarin hij schrijft. [...] Volgens Maingueneau zit in een scenografie een normatief standpunt besloten ten aanzien van het discours dat verbeeld wordt.⁴⁴

In haar artikel uit 2017 onderzoekt zij in welke context er in de roman *Walmende lampen* van Johan de Meester over homoseksualiteit geschreven wordt. Zij vergelijkt verschillende scenografieën onderling om zo 'te bestuderen binnen welke narratieve contexten een gevoelig onderwerp zoals homoseksualiteit wel of niet besproken kan worden.'⁴⁵ In dit onderzoek wordt de scenografie gebruikt in combinatie met een semantisch veld zoals Hans van Stralen dit begrip gebruikt. Van Stralen is in 1990 gepromoveerd met onderzoek naar semantische velden binnen het modernisme.⁴⁶ Hij onderzocht de velden bewustzijn, observatie en onthechting. Dit onderzoek is gericht op het semantisch veld 'feminisme', waartoe de termen (vrouwen)emancipatie, gender, geslacht, man, vrouw en andere verwante begrippen behoren. Aan de hand hiervan wordt onderzocht in welke scenografie ofwel context dit veld besproken wordt in de artikelen en recensies. Ook kan zo onderzocht worden welke positie Stamperius zelf inneemt in het literaire veld. Op basis van deze analyse wordt beschreven hoe de media haar posture vormen en hoe dat verschilt met haar zelfpresentatie.

⁴³ Maingueneau 2014, 152

⁴⁴ Van Hout 2017, 81

⁴⁵ Van Hout 2017, 81

⁴⁶ Van Stralen 1990

5. Analyse

In dit hoofdstuk volgt de verslaglegging van de analyse van het corpus. Eerst zal het corpus worden toegelicht, waarna de analyseresultaten voor de recensies en interviews volgen. De resultaten zijn zowel kwantitatief als kwalitatief. De kwantitatieve resultaten volgen uit het analysemodel van Boonstra, de kwalitatieve resultaten zijn gebaseerd op citaten die het semantisch veld ‘feminisme’ behelzen.

5.1 Corpus

Het corpus bestaat dus uit recensies en interviews. De recensies zijn gevonden op Literom. Recensies die niet op Literom staan, komen van Delpher. Recensies van *De maaneter* en *Het wil nog maar niet zomeren* worden onderzocht omdat dit de enige twee boeken zijn waarbij het nog niet duidelijk was wie er achter de naam Hannes Meinkema school. Recensies van *En dan is er koffie* zijn van belang omdat dit haar bekendste roman is. Recensies van de romans *De groene weduwe en andere grijze verhalen*, *Het binnenste ei* en *Te kwader min* worden onderzocht omdat deze boeken de meeste publiciteit kregen na haar grootste succes. En recensies van *Salomo's dochter* en *De heiligwording van Berthe Ploos* horen tot het corpus omdat dit haar meest recente romans zijn. Hierbij is het interessant of zij in de ‘moderne’ tijd ook als vrouwenschrijfster of feminist wordt beschreven. De interviews met Stamperius zijn gehouden tussen 1976 en 2009 en eveneens gevonden met Literom en Delpher.

5.2 Recensies

Voor de kwantitatieve analyse worden de recensies gecodeerd met het model van Boonstra uit 1979. Dit model richt zich alleen op de argumenten in een recensie. Onder andere Olf Praamstra heeft om deze reden kritiek op het model: ‘De eveneens belangwekkende, meer algemene uitspraken over de literatuur en de literatuurkritiek vinden in haar model geen onderdak.’⁴⁷ Het klopt natuurlijk dat er in recensies veel meer staat dan alleen argumenten over de betreffende roman. Maar omdat voor dit deel van het onderzoek het vooral ertoe doet of de hoeveelheid en soort argumenten van de recensent veranderen nadat bekend werd dat Stamperius een vrouw is, voldoet Boonstra. De uitspraken die geen argument zijn maar wel passen binnen het semantisch veld ‘feminisme’ worden onderzocht middels een discourse-analyse. De recensies uit de jaren zeventig en tachtig verschillen met recensies die nu gepubliceerd worden. De recensent schreef vaak polemische monologen waarin zijn eigen literatuuropvatting en mening sterk naar voren kwam. In dit onderzoek worden alleen de uitspraken die betrekking hebben op het feminisme onderzocht. Het is aannemelijk dat de toon van de recensie beïnvloed wordt door in welk medium het verschijnt. Dit laat ik buiten beschouwing omdat dit onderzoek gericht is op Stamperius en haar ontvangst. Twintig coderingen betekent niet automatisch twintig gevonden argumenten. Veel argumenten hebben namelijk meerdere codes gekregen omdat het niet mogelijk is om de verschillende argumenten uit elkaar te halen. In één zin kunnen bijvoorbeeld zowel de geloofwaardigheid als de schrijfstijl beoordeeld worden.

⁴⁷ Praamstra 1984, 243

5.2.1 *De maaneter*

De Maaneter is het fictiedebuut van Stamperius. Het boek verscheen in 1974 en is uitgegeven door Elsevier.

Kwantitatief

Van *De Maaneter* zijn zeven recensies gecodeerd met het model van Boonstra. De recensies zijn gepubliceerd in 1974 en 1975.

Argumenten <i>De Maaneter</i>	
1.1 – Afspiegelingsargument	13
1.3 – Engagementsargument	4
1.4 – Morele argument	1
2.2 – Intentionele argument	6
3.1 – Compositorische argument	3
3.2 – Stilistische argument	4
4.1 – Emotionele argument	11
4.2 – Identificatieargument	1
5.1 – Originaliteitsargument	2
5.2 - Traditieargument	1
Totaal	46

Het totale aantal coderingen bedraagt 46. Argument 1.1, het afspiegelingsargument, komt dertienmaal en daarmee het vaakst voor. Tot dit argument behoort bijvoorbeeld de volgende uitspraak van Ab Visser:

Zijn romandebuut is getiteld: *De maaneter* (Elsevier Amsterdam-Brussel). Ook dit verhaal handelt over een psychisch gestoorde, maar is naar alle waarschijnlijkheid geschreven door iemand zonder persoonlijke ervaring in die richting. Dit vermoeden in aanmerking genomen, kan ik niet anders dan concluderen dat de auteur er in geslaagd is een overtuigende analyse van een geesteszieke te geven, waarvoor men des te meer respect moet hebben wanneer men bedenkt dat hier een man aan het woord is die over een vrouw schrijft, die het geestelijke ziekteproces vanuit de patiënte zelf heeft trachten te verbeelden.⁴⁸

De recensent vindt dat de geesteszieke hoofdpersoon geloofwaardig is uitgewerkt en dat de werkelijkheid goed wordt weergegeven. Op de tweede plaats staat met elf keer argument 4.1 (emotionele argument). Een tekstfragment dat hierbij hoort is: ‘Maar om zijn sobere schriftuur (notitiestijl, korte zinnnetjes, vaak zonder werkwoord) en de gevoelige luciditeit, vond ik dit debuut erg boeiend.’⁴⁹ Aan dit fragment is ook 3.2, het stilistische argument toegekend. In deze zin wordt zowel de emotionaliteit als de schrijfstijl beoordeeld. Het intentionele argument (2.2) is zesmaal gevonden: ‘Zo duidelijk als het omslag van de maaneter is, zo

⁴⁸ Visser 1974

⁴⁹ Leys 1974

duidelijk is ook de bedoeling van de auteur, Hannes Meinkema, om de lezer de psychiatrische ondergang van een vrouwelijke docent in de paleontologie te laten meemaken.⁵⁰

Kwalitatief

Omdat het in 1974 nog niet duidelijk was dat Stamperius de auteur van de roman was, zijn in de recensies van *De Maaneter* niet veel citaten die binnen het semantisch veld ‘feminisme’ passen. Margareta Ferguson schrijft in haar recensie wel het volgende:

Ik geloof dat de zwakte, het onovertuigende van het verhaal juist daarin ligt dat Hannes Meinkema er met alle geweld iets bijzonders, iets diepzinnigs van heeft willen maken. Toch kan ik me wel voorstellen dat dit boek vooral vrouwen zal kunnen boeien, omdat het gevoelsleven de sex de angsten en jaloezieën etcetera, helemaal worden belicht van iemand die kennelijk wel sex-appeal heeft maar door grote innerlijke onzekerheid het leven toch niet aankan.⁵¹

Zij vindt dit boek vooral interessant voor vrouwen, zonder dat zij weet dat de auteur vrouwelijk is. Hieruit valt te concluderen dat zij het label ‘vrouwenboek’ toekent wanneer het verhaal over ‘vrouwelijke’ onderwerpen gaat of wanneer de hoofdpersoon vrouw is. Wie de auteur is doet er dan niet toe. Zoals eerder gezegd is Stamperius het hier niet mee eens. Zij vindt namelijk dat kunst voor iedereen is.⁵² Een vrouwenboek bestaat niet want de kunstenaar maakt het kunstwerk nooit voor één groep. Dat Ferguson dus, ondanks dat ze denkt dat Meinkema een man is, dit boek typeert als vrouwenboek is opvallend.

5.2.2 Het wil nog maar niet zomeren

Het wil nog maar niet zomeren is gepubliceerd in 1975 door Elsevier.

Kwantitatief

Van de verhalenbundel *Het wil nog maar niet zomeren* zijn vier recensies onderzocht.

Argumenten <i>Het wil nog maar niet zomeren</i>	
1.1 – Afspiegelingsargument	9
2.1 – Expressieve argument	1
3.1 – Compositorische argument	2
3.2 – Stilistische argument	6
4.1 – Emotionele argument	2
4.2 – Identificatieargument	1
Totaal	20

In totaal zijn 20 coderingen toegekend aan de recensies. Het afspiegelingsargument wordt het meest gebruikt. De recensenten vinden de bundel realistisch, maar of de recensent dit goed of slecht vindt verschilt. Recensent Wim Vogel is enthousiast en schrijft: ‘En om het maar

⁵⁰ De Moor 1974

⁵¹ Ferguson 1974

⁵² Stamperius 1979, 9

meteen vast te stellen: het zou een schande zijn als dit boek niet binnen de kortste keren uitverkocht en aan een herdruk toe zou zijn want bij het lezen van zijn veertien verhalen was het "zo is het, zo is het precies" niet van de lucht.⁵³ Hij verwacht dat de herkenbaarheid van de verhalen goed ontvangen wordt door de lezer. Reinjan Mulder is minder te spreken over de verhaalwereld: 'Geen van de beschrevenen is erg spectaculair. Ze hebben banden met ouders, ze wonen op kamers. Ze zijn jong en zelfstandig of ze wonen met een onopvallende man in een eengezinswoning. Ze vragen zich af wat ze aan zullen trekken, ze hebben een paar vriendinnen. En de meesten denken na over seks.'⁵⁴ De recensent vindt de alledaagsheid saai. De werkelijkheid is zo geloofwaardig weergegeven, dat het niet meer verrast. Het stilistische argument is zesmaal gebruikt. Een voorbeeld hiervan is het volgende citaat van Vogel: 'Meinkema beschrijft op een uiterst ingetogen wijze, geen woord te veel en geen gebral, mensen die elkaar weliswaar mogen maar die verdomd goed weten, hoewel zij dat nauwelijks durven erkennen, dat er in hun contact een gebied is dat niet besproken kan en mag worden.'⁵⁵ Mulder is wederom minder positief dan Vogel:

Goed door te komen deze verhalen van Meinkema. Totdat je er een stuk of tien van gezien hebt. Dan begint op te vallen wat een ontzettende kletspraat je zit te lezen. Misschien dat elke dag een stukje nooit gaat vervelen, maar ga je achter elkaar door dan blijft er in de laatste verhalen, die niet minder zijn dan de eerste, eindeloos gebabbel over.⁵⁶

Ondanks dat de verhalen goed leesbaar zijn, vindt hij de herhaling saai. Van hem komt ook het citaat dat argument 2.1, het expressieve argument is toegekend:

Van De Maaneter kon met wat fantasie wel volgehouden worden dat het door een schrijver was vervaardigd. Bij Het wil nog maar niet zomeren kun je je dat niet meer voorstellen. Ik tenminste niet. Dat is geen verwijt, het is alleen maar goed als je als schrijver je eigen karakter laat blijken. Op een na alle verhalen gaan over een meisje of een vrouw in verschillende fasen van het leven.⁵⁷

Door de inhoud is het voor hem onmogelijk dat de auteur een man is. Dat vindt hij niet erg, omdat hij het goed vindt als een schrijver herkenbaar is in diens eigen romans.

Kwalitatief

In de recensies wordt veelvuldig geschreven over het feminisme en geslacht van Stamperius. Twee van de vier recensenten weten bij verschijning van dit boek dat Stamperius verschuilt achter het pseudoniem. Everhard Huizing schrijft: 'Wie de verhalenbundel "Het wil nog maar niet zomeren" van Hannes Meinkema leest, moet zich niet in de boot laten nemen door deze mannelijk klinkende auteursnaam: het is het pseudoniem van een dertigjarige schrijfster, die vorig jaar debuteerde met de roman "De maaneter".'⁵⁸ En Mulder schrijft iets vergelijkbaars:

⁵³ Vogel 1975

⁵⁴ Mulder 1975

⁵⁵ Vogel 1975

⁵⁶ Mulder 1975

⁵⁷ Mulder 1975

⁵⁸ Huizing 1975

Hoewel Hannes op het eerste gezicht de indruk wekt dat we met een man te doen hebben en hoewel de uitgeverij een stencil heeft laten maken waarop staat dat de auteur zijn subtiele observaties op uiterst sobere wijze beschrijft, wat dat ook verder mag betekenen, is Hannes Meinkema het pseudoniem van een ongeveer dertigjarige vrouw. Vorig jaar verscheen haar debuut, de roman *De Maaneter*.⁵⁹

Verderop in zijn stuk schrijft hij:

Het is niet duidelijk waarom de schrijfster en de uitgever bij het uitkomen van Meinkema's tweede boek nog steeds suggereren dat er een man achter de typemachine heeft gezeten. Van *De Maaneter* kon met wat fantasie wel volgehouden worden dat het door een schrijver was vervaardigd. Bij *Het wil nog maar niet zomeren* kun je je dat niet meer voorstellen. Ik tenminste niet. Dat is geen verwijt, het is alleen maar goed als je als schrijver je eigen karakter laat blijken. Op een na alle verhalen gaan over een meisje of een vrouw in verschillende fasen van het leven.⁶⁰

Volgens hem kan *Het wil nog maar niet zomeren* niet geschreven zijn door een man, omdat bijna alle verhalen gaan over meisjes en vrouwen. In zijn optiek is het niet mogelijk dat een man dat zou kunnen schrijven. Luijters neemt in zijn oordeelsvorming het geslacht van de auteur mee:

Welnu, ik geloof dat Meinkema een man is, die wel over en vanuit vrouwen schrijft, maar die van vrouwen bijzonder weinig kaas heeft gegeten. Daardoor, geloof ik, laten zijn verhalen zo'n flauwe, bedachte smaak in de mond na. De dames, waar het over gaat, zijn niet echt, het zijn puddingen die een beetje trillen, maar niet bewegen, damesbladen-dames, die zelfs het damesblad nooit zullen lezen. Ze lijken op die ook al niet bestaande tandpolish- of "Niet te geloven, het is een panty"-aanprijzende wezens van de STER. U ziet ze en bent ze tegelijkertijd weer vergeten. En het feit dat achteraf zal blijken, datt ik me heb vergist en dat Hannes Meinkema wel degelijk een vrouw is, doet daar niets aan af.⁶¹

Hij vermoedt dat de auteur een man is die geen verstand heeft van vrouwen. Maar hij dekt zichzelf in door te zeggen dat zijn oordeel gelijk blijft wanneer de auteur een vrouw blijkt te zijn. Hij schrijft Stamperius een mannelijke identiteit toe. Het pseudoniem zorgt voor verwarring bij Mulder, maar zelf schrijft hij dat het hem niet uitmaakt of de auteur man of vrouw is. Zijn mening blijft hetzelfde. Aad Nuis benadrukt in zijn recensie het geslacht van auteur en hoofdpersoon:

Toch is er meteen al iets opmerkelijks aan de hand: de hoofdpersoon is een vrouw, de auteur trouwens ook, en dat zijn we in dit genre niet gewend. Het betekent onder andere dat zij, hoe onwerkelijk de wereld en de mensen om haar heen ook worden, zich tot aan het bittere einde bewust blijft dat er gegeten moet worden en schoongemaakt, hoe kamers eruit zien en welke kleren iedereen aan heeft. Het wordt

⁵⁹ Mulder 1975

⁶⁰ Mulder 1975

⁶¹ Luijters 1975

er niet dik opgelegd, dat verschil, maar het is er wel, en het maakt dat het boek een ongewoon realistische indruk maakt.⁶²

Impliciet zegt hij dat vrouwelijke auteurs meestal andere boeken schrijven dan *De Maaneter*. Verder benoemt hij het bewustzijn dat de hoofdpersoon heeft over het huishouden. Dit roept de vraag op of dit hem ook zou zijn opgevallen als de auteur en hoofdpersoon mannelijk waren. Ab Visser schrijft in 1975:

In het boekje Pseudoniemen, onlangs als relatiegeschenk bij De Harmonie te Amsterdam verschenen, komt de naam Hannes Meinkema niet voor. De uitgeverij Elsevier te Amsterdam heeft deze auteur aangekondigd als zijnde van de mannelijke kunde, maar alles wijst er op, zowel in de vorig jaar verschenen debuut-roman *De maaneter*, als in de onlangs verschenen verhalenbundel *Het wil nog maar niet zomeren*, dat we hier te doen hebben met een vrouw van de jongere generatie schrijvers (Jan Donkers, Dirk Ayelt Kooiman, Hans Vervoort c.s.).⁶³

Voor hem is het duidelijk dat Meinkema een vrouw is. Hij plaatst haar in een rijtje typische schrijvers voor die tijd, die allemaal man zijn. Hierdoor lijkt het dat Visser haar niet als feministisch of typisch vrouwelijke auteur ziet. Het vergelijken met mannelijke auteurs kan bijdragen aan de identiteit van Stamperius als literair auteur, omdat mannelijke schrijvers de boventoon voerden in die tijd.

5.2.3 En dan is er koffie

En dan is er koffie is de bekendste roman van Stamperius. Het boek verscheen in 1976 en werd vaak herdrukt en gelezen. Er zijn meer dan 100.000 exemplaren van verkocht.⁶⁴

Kwantitatief

Argumenten <i>En dan is er koffie</i>	
1.1 – Afspiegelingsargument	47
1.3 – Engagementsargument	7
1.4 – Morele argument	2
2.2 – Intentionele argument	3
3.1 – Compositorische argument	25
3.2 – Stilistische argument	35
4.1 – Emotionele argument	12
4.2 – Identificatieargument	8
5.1 – Originaliteitsargument	1
5.2 - Traditieargument	2
Totaal	142

⁶² Nuis 1976

⁶³ Visser 1975

⁶⁴ Stamperius, jaartal onbekend

Er zijn 19 recensies onderzocht. Het afspiegelingsargument komt met 47 keer het vaakst voor. Zo goed als alle recensenten vinden dat dit boek realistisch en waarheidsgetrouw is. Wel verschilt of ze dit als positief of negatief aspect zien. Een citaat met deze code dat negatief is, komt van Han Steendijk: 'Maar deze familie Doorsnee is er een uit 1976 en de schrijfster heeft gemeend dat te moeten onderstrepen door alle "moderniteiten" van onze progressieve natie bij elkaar te brengen.'⁶⁵ Clem Schouwenaars vindt het realisme een pluspunt: 'Deze auteur slaagt er goed in een bepaalde sfeer weer te geven, de lezer vast te houden in de stemmingen van dit kleine wereldje, en ook de humor ontbreekt in dit boek zeker niet.'⁶⁶ Ook beoordelen de recensenten de schrijfstijl vaak, dat argument is 35 keer gevonden. Kees Fens schrijft: '(...) de taal, want elk krijgt natuurlijk ook zijn taaltje: het truttenidioom, het vlotte idioom, het hippie-idioom, het burgerlijk idioom, zoals die middels generalisering al jaren bestaan.'⁶⁷ En de recensent van *Utrechts nieuwsblad* schrijft: 'Daarbij zijn haar stijlmiddelen, hoewel boven de middelmaat, toch voor zo'n bundel eigenlijk te beperkt. Je krijgt al lezend de indruk dat zij al keuvelend wel eindeloos zou kunnen doorgaan, en daarmee de Hélène Swarth worden van het Nederlandse proza.'⁶⁸

Reinjan Mulder plaatst het boek in een traditie: 'De weergave van dit troosteloze bestaan is zo consequent volgehouden dat het boek een waardevolle bijdrage aan het genre is.'⁶⁹ Ook de recensent van *De Waarheid* doet dat:

Ook in haar boek "En dan is er koffie" roept zij de sfeer op van de onbegrepen jongeling, met zijn diepdoorvoelde conflicten, met zijn milieu van het vaasje links op de schoorsteenmantel, de pantoffels in het halletje achter de deur en om elf uur thuis wezen. Het is een thema dat wel tot de traditie van de Nederlandse literatuur behoort, maar eerder een onderhuids en broeiend bestaan leidt. Bij Hannes Meinkema is dat thema méér dan een aroma: het hoort bij haar.⁷⁰

Zij vinden beiden dat Stamperius van toegevoegde waarde is binnen het genre van studentenliteratuur en erkennen haar talent hierin.

Kwalitatief

Han Steendijk schrijft: 'In elk hoofdstuk wordt het verhaal geschreven vanuit telkens weer een andere verhaalfiguur en dat doet de schrijfster heel knap, al is deze vertelwijze natuurlijk niet origineel (zie bv. Claus "De Metsiers").'⁷¹ Het valt op dat de recensent de vertelwijze vergelijkt met een roman van Hugo Claus. Dit roept de vraag op of hij dit ook met een mannelijke auteur had gedaan. Ook Anthony Mertens vergelijkt de roman met *De Metsiers*:

In meer romans komen we dat meervoudig vertelperspektief tegen; in "de Metsiers" bijvoorbeeld, het boek van Claus, dat ik hierboven al genoemd heb, in van Schendels "De wereld, een dansfeest" en niet te vergeten in "Het Menuet" van Louis Paul Boon,

⁶⁵ Steendijk 1976

⁶⁶ Schouwenaars 1976

⁶⁷ Fens 1976

⁶⁸ H.v.S. 1977

⁶⁹ Mulder

⁷⁰ J. 1976

⁷¹ Steendijk 1976

een boek, dat uitvoerig aan een romantheoretische analyse is onderworpen door Hannemieke Postma-Nelemans, die nu onder het pseudoniem Hannes Meinkema zelf zo'n roman geschreven heeft.⁷²

Verder schrijft hij over het pseudoniemgebruik van Stamperius, iets dat meerdere recensenten doen vanaf *En dan is er koffie*. Het wetenschappelijke artikel dat hij aanhaalt is geschreven onder de achternaam die ze van haar toenmalige man had aangenomen en de achternaam van haar stiefvader. Mertens is een van de weinige recensenten die over haar wetenschappelijke carrière schrijft. Dit kan bijdragen aan de identiteit van een serieus auteur, iemand die wetenschap bedrijft zal immers als intelligent gezien worden. Pierre Dubois schrijft: 'Ik denk nu bijvoorbeeld aan een roman als "En dan is er koffie" door Hannes Meinkema, achter welk mannelijk klinkend pseudoniem zich een schrijfster verbergt van inmiddels een drietal boeken.'⁷³ En Ivan Sitniakowsky schrijft: 'Hannes Meinkema, een mannelijk pseudoniem voor een publiciteitsschuwe, vrouw (soms omdat ze haar familie niet onnodig wil kwetsen?), heeft met dit derde boek een vreselijke knappe prestatie geleverd.'⁷⁴ Hij probeert een reden achter haar pseudoniemgebruik te zoeken. Hij vormt haar posture en identiteit door het woord 'publiciteitsschuw' en dat ze wellicht haar familie niet wil kwetsen. Hij schetst hier het stereotype vrouw die gehoorzaam en aanhankelijk dient te zijn.⁷⁵ Henk Spaan vergelijkt het pseudoniemgebruik met dat van Nescio:

Hannes Meinkema is het gekke pseudoniem van een 33-jarige vrouw: getrouwd, geen kinderen, woon- of verblijfplaats onbekend. We moeten terug tot Nescio om iemand te vinden die zich zo verbeterd achter een schuilnaam probeert te verbergen; maar evenmin als het de heer Grönloh is gelukt buiten de schitterende schijnwerpers der nationale publiciteit te blijven, zal Hannes Meinkema erin slagen nog lang haar lot: een coverstory in de HP, te ontlopen. Want dat is wat schrijfsters van haar niveau te wachten staat. Of ze willen of niet.⁷⁶

Afgaande op deze uitspraak typeert hij haar pseudoniemgebruik als *genuine hoax*. Spaan vermoedt dat het niet de bedoeling is dat het bekend wordt wie Meinkema is. Rico Bulthuis heeft het ook over haar pseudoniem:

De naam Hannes Meinkema is een pseudoniem. Toen de schrijfster zich liet verlokken om tijdens een vraaggesprek even op de beeldbuis te verschijnen, gaf ze te kennen dat de persoon van een auteur en de roman van zijn of haar hand gescheiden dienen te blijven. Dat lijkt mij een wat verouderd standpunt, omdat ik als de auteur werkelijk iets te zeggen heeft, beslist wil weten uit welke hoek de schrijfster afkomstig is. Het pseudoniem zelf komt er niet op aan. Anna Blaman heette geen Anna Blaman, maar iedereen die in haar werk is geïnteresseerd kan precies vertellen wie zij was, en dat ze juist daarom "Eenzaam avontuur" en de andere romans schreef. Van Hannes Meinkema weten we inmiddels van haar zelf, dat ze Nederlands studeerde, lerares en gehuwd is. Ze stak haar mening over de man-vrouw-verhouding ook niet onder stoelen

⁷² Mertens 1976

⁷³ Dubois 1976

⁷⁴ Sitniakowsky 1976

⁷⁵ Chesler in Stamperius 1979, p. 14

⁷⁶ Spaan 1976

of banken, en in enkele zinnen zei ze over de familieband juist genoeg om te weten dat ze in haar eigen milieu niet op de koffie wenst te komen.⁷⁷

Hieruit blijkt de literatuuropvatting van de recensent, die verschilt van de opvatting van Stamperius. Hij wil graag weten wie een roman schrijft, in tegenstelling tot Stamperius. Wellicht komt dit verschil doordat Stamperius ene vrouw is: zij ondervindt de negatieve gevolgen wanneer de recensent weet dat de auteur een vrouw is en wil dit voorkomen door het gebruik van een pseudoniem. De recensie van Willem Bulter heeft een cynische toon: ‘Die Hannes Meinkema, dat is een vrouw hoor, kijk maar op de omslag, die vindt dat de vrouw als produktief wezen miskend wordt. De wereld van een vrouw bestaan niet alleen uit mannen, met wie ze al of niet een verhouding wil hebben, zoals bij Wolkers en zoveel andere mannelijke schrijvers.’⁷⁸ Ab Visser koppelt het opkomen van vrouwelijke schrijvers aan het feminisme: ‘Het mag dan in de natuur momenteel een schrale, onvruchtbare bedoening zijn, in onze literatuur bloeit aan alle kanten jong vrouwelijk talent: Mensje van Keulen, Hester Albach, Doeschka Meijsing, Hannes Meinkema etc. Ik weet het niet, maar misschien heeft dat iets te maken met het opdringende feminisme.’⁷⁹ En hij zet het onderwerp van de roman in een traditie: ‘Daarnaast komt er de moeder-dochter-relatie in ter sprake, eveneens een thema dat zeer in trek is bij jonge schrijfsters.’⁸⁰

Wam de Moor stelt dat hij als mannelijk recensent net zo goed een roman van een vrouwelijke auteur kan beoordelen als een vrouwelijke recensent dat zou kunnen: ‘En als alle literatuur zich beweegt tussen de polen van de opperste romantiek of het meest volstrekte realisme, zeggen die termen net zo weinig als de mededeling dat Hannes Meinkema een vrouw is en schrijver dezès een man, wanneer we willen nagaan wat beiden voor mensen zijn.’⁸¹ Verder blikt hij terug naar de recensie van haar eerste roman, toen De Moor nog dacht dat zij een man was. Hij vindt dat zij vooruit is gegaan: ‘De winst die Hannes Meinkema in En dan is er koffie op De Maaneter, verschenen in 1974, heeft geboekt, is dat we het gebeuren nu zien door verschillende ogen, waardoor de verschillende verhaaldelen elkaar aanvullen en tendele opheffen.’⁸² Het lijkt dat De Moor zich in deze recensie niet laat leiden door het feit dat Stamperius vrouw is, hij lijkt neutraal op dat gebied te zijn.

5.2.4 *De groene weduwe en andere grijze verhalen*

De groene weduwe en andere grijze verhalen is een verhalen bundel, uitgegeven in 1977 door Elsevier.

⁷⁷ Bulthuis 1976

⁷⁸ Bulter 1976

⁷⁹ Visser 1976

⁸⁰ Visser 1976

⁸¹ De Moor 1976

⁸² De Moor 1976

Kwantitatief

Argumenten <i>De groene weduwe en andere grijze verhalen</i>	
1.1 – Afspiegelingsargument	15
1.3 – Engagementsargument	4
2.1 – Expressieve argument	1
2.2 – Intentionele argument	4
3.1 – Compositorische argument	17
3.2 – Stilistische argument	17
4.1 – Emotionele argument	5
4.2 – Identificatieargument	5
Totaal	68

Aan elf recensies zijn 68 codes toegekend. Met 17 keer komen de aan elkaar verwante argumenten 3.2 en 3.1 het meest voor. Het volgende citaat van Paul Marijnīs heeft beide codes toegekend gekregen: ‘Deze gevoelens worden in de vorm van innerlijke monologen gepresenteerd, en de breedsprakigheid van de schrijfster, gecombineerd met het betreurenswaardige verlangen niets aan de verbeelding van de lezer over te laten, veroorzaken bij de lezer niet alleen een lichte hoofdpijn, maar bovenal een mismoedig stemmende verveling.’⁸³ Het afspiegelingsargument komt 15 keer voor. Zo schrijft Jan Geurt Gaarlandt:

Niets is werkelijk van vlees en bloed; de verzinsels zijn weliswaar uit het leven gegrepen zoals dat heet, maar niettemin slaagt de schrijfster erin de onechtheid te laten zegevieren. Al zou het leven van vrouwen (en mannen) van herhalingen en sleur aan elkaar hangen, dan nog ziet dat leven er niet uit als de literaire vaatdoek die Meinkema aan elkaar vlast.⁸⁴

Kwalitatief

Willem Bulter neemt in zijn recensie de problemen van vrouwen waar Stamperius over schrijft niet serieus:

Zoals bekend lijden vrouwen ook heel wat af. Voor de mannen, die dat steeds maar weer moeten horen, zijn moeilijke tijden aangebroken. Uit solidariteit moeten ze zich wel schamen een sexe-genoot te zijn van vrouwenmishandelaars, verkrachters en de-baas-in-huis-spelers. Hannes Meinkema draagt met haar nieuwe verhalenbundel *De groene weduwe en andere grijze verhalen* opnieuw bij aan de cultus van het leed en aan het schaamtegevoel van de man.⁸⁵

Hij vindt dat vooral de man het zwaar heeft in deze maatschappij omdat feministen zoals Stamperius hen voortdurend afschilderen als verkrachter en andere negatieve types. Bulter constateert wel dat Stamperius minder radicaal is dan haar tijdgenoten: ‘Het aantal ploerten

⁸³ Marijnīs 1977

⁸⁴ Gaarlandt 1977

⁸⁵ Bulter 1977

van kerels is in deze bundel hoger dan het aantal schatten. Daaraan kun je zien dat de schrijfster de feministische beginselen is toegedaan. Maar ze heeft geen Paarse-September-eenzijdigheid en evenmin de felheid van een Anja Meulenbelt.⁸⁶ Voor hem staat het gebrek aan aardige mannelijke personages dus gelijk aan het hebben van feministische sympathieën. Hij vindt, omdat het boek over vrouwen gaat, de roman vooral herkenbaar voor de vrouwelijke tijdgenoot.⁸⁷ De recensent van het Utrechts Nieuwsblad vindt dat de mannen in deze bundel meer persoonlijkheid hebben:

Ze zijn voor alles vrouw en hun andere eigenschappen vermogen aan dit beeld maar weinig toe te voegen. Zulks valt te meer op waar de mannen die in deze verhalen optreden, door Hannes Meinkema met veel meer persoonlijkheid zijn uitgerust. Kortom, ondanks een zeer intellectualisme dat hier en daar de kop opsteekt, ondanks het element 'strijd voor de positie van de vrouw' dat ook in verscheidene verhalen een duidelijke nadruk krijgt, is Hannes Meinkema een typisch vrouwelijke schrijfster.⁸⁸

Door het woordje 'ondanks' insinueert hij dat vrouwelijke schrijvers niet intellectueel zijn. Stamperius is een typische vrouwelijk schrijver omdat zij schrijft over de 'strijd voor de positie van de vrouw'. Het intellectualisme dat de recensent herkent is dus atypisch voor een vrouw. Hij is wel positief over haar schrijfstijl:

Aan werkelijke emancipatie, aan gelijkwaardigheid met de man komt zij dus niet toe. Niet dat ik dit erg vind, maar er spreekt uit deze verhalen toch telkens weer een aanmerkelijke afstand tussen bedoeling en resultaat. Ik weet niet of haar boeken meer door vrouwen dan door mannen worden gelezen, maar in wezen verschilt zij niet zoveel van het in Nederland gebruikelijke schrijfsterstype. Gelukkig heeft zij althans één eigenschap die haar een heel eind uittilt boven het klassieke genre van de Hollandse dames-auteur: zij heeft een heel wat betere stijl van schrijven.⁸⁹

De recensent vult de auteursintentie in, namelijk dat Stamperius met dit boek wil streven naar gelijkwaardigheid. Hij vindt dit niet goed gelukt omdat de afstand tot mannelijke personages te groot is. Hij vindt ook dat ze af en toe sneller ter zake moet komen: 'Bovendien zou zij nog heel wat sterker tevoorschijn komen als zij wat geserreerder schreef: nu zijn haar aanlopen (stevast 'binnenpraat' van de vrouwelijke hoofdpersoon) vaak te lang uitgesponnen. Zij mist de mannelijke behoefte om meteen met de deur in huis te vallen. Er moet eerst het een en ander worden afgedacht en afgepraat, voor zij op haar verhaal komt.'⁹⁰ Volgens hem is het een vrouwelijke trek om pas te komen tot de kern nadat er is 'afgedacht en afgepraat'.

Paul Marijnis schrijft: 'Het boek bevat dertien verhalen die, zoals verwacht kon worden over vrouwen gaan, oud of jong, hip of truttig – en al die vrouwen hebben één ding gemeen – een gevoel van verbijstering en vervreemding.'⁹¹ Hieruit blijkt dat hij Stamperius als typische vrouwelijke schrijver typeert. Hij vindt wel dat haar feminisme minder storend aanwezig is dan tijdgenoot Anja Meulenbelt, maar verder is hij zeer negatief: 'In sommige

⁸⁶ Bulter 1977

⁸⁷ Bulter 1977

⁸⁸ Hvs 1977

⁸⁹ H.v.S. 1977

⁹⁰ Hvs 1977

⁹¹ Marijnis 1977

verhalen is de verre echo van het feminisme te vinden goddank niet op de kinderlijke wijze van Anja Meulenbelt, maar zelfs diens geharnaste nonsens en naïeve krompraterij zijn me liever dan dit bleekzuchtige geschrijf, dit zeurderige gepraat als van een voorlezende babysitter die maar niet kan ophouden hoewel de kinderen allang in de voorkamer naar de televisie zitten te kijken.⁹² Hij vindt haar stijl kinderachtig en zeurderig, beoordelingen die vrouwonvriendelijk aandoen.

Jan Geurt Gaarland wil de beschuldiging van seksisme voor zijn: ‘Het schrijverschap van Hannes Meinkema is in feite één coquetterie met de werkelijkheid en de literatuur, en is derhalve een mislukking. Ik hoor de tegenwerping van de schrijfster al, die beweert dat haar boek alleen door vrouwen begrepen kan worden. Een onzinnig en dogmatisch standpunt.’⁹³ Maar argumenten over waarom dit onzinnig en dogmatisch is, geeft hij niet. Hanneke van Buuren schrijft: ‘Het gaat dan toch wel te ver om te stellen dat “De Weduwe” een feministisch boek is. Het ligt enigszins anders. Hannes Meinkema is – zo ruik ik het althans uit haar werk – gefascineerd door de binnenkant van mensen in een ingeklemde, vastgelopen, geïsoleerde situatie, die zijzelf dan ook nog eens moeilijk of helemaal niet kunnen verwoorden.’⁹⁴ Zij beoordeelt de inhoud van de verhalenbundel niet op basis van de feministische overtuigingen van Stamperius, al erkent ze wel dat dat feminisme invloed heeft gehad op de verhalen:

Nu heeft het feminisme Hannes Meinkema natuurlijk wel geholpen aan het doorzien van enkele vrouwenzaken. Dat merk je als zij schrijft: “Die weerzin tegen gebeurtenissen die de sleur doorbreken, is niet logisch. Heeft een vrouw wel het recht om ontevreden te zijn zolang ze te lui is om een afspraak met de kapper te maken? Als ze die artikelen in de damesbladen geloven moet, zal ze ‘t wel expres doen, zal ze er wel opzettelijk onaantrekkelijk uitzien.” Dat verzet tegen het door damesbladen opgelegde patroon, het doorzien van huisvrouwenstramien en – “geklets”, supermarktgedoe en het vrouwenverleidend reklamewezen, in dit soort dingen (en nu noem ik alleen die uit het titelverhaal op) is Hannes Meinkema zeer zeker schatplichtig aan het feminisme in het bijzonder aan het ontdekkingswerk van de praatgroepen.⁹⁵

Van Buuren vindt het feminisme een pluspunt omdat Stamperius hierdoor de problemen van de hoofdpersonen beter begrijpt en omschrijft. Ze denkt dat Stamperius deze vaardigheid uiteindelijk ook kan gebruiken wanneer ze over andere personen dan vrouwen gaat schrijven:

Bij een verwijding van het emancipatieveld (tot mannen b.v. en bejaarden en kinderen) én een parallel daaraan voortgroeiend schrijverschap bij deze individuele auteur, zie ik Hannes Meinkema daarom in één van haar volgende werken uiteindelijk ook wel weer over mannelijke mensen schrijven. Dat zal wel even wennen zijn. Maar de kiem ligt er al. Het ei hoeft alleen nog maar uit te komen.⁹⁶

⁹² Marijn 1977

⁹³ Gaarlandt 1977

⁹⁴ Van Buuren 1977

⁹⁵ Van Buuren 1977

⁹⁶ Van Buuren 1977

Van Buuren impliceert dat de romans van Stamperius beter zullen zijn wanneer zij over niet vrouwelijke karakters gaat schrijven. P.M Reinders is te spreken over hoe Stamperius haar ideologische overtuiging heeft verwerkt in het boek: ‘Zonder een spoor overigens van feministisch fanatisme laat Hannes Meinkema zien hoe kwetsbaar de vrouwen in de maatschappij nog zijn. Tegelijk is ze eerlijk genoeg om toe te geven dat er met haar vrouwen ook van alles mis is: ze kunnen bits zijn, venijnig, krengerig en dom.’⁹⁷ Hij vindt het gebrek aan fanatisme goed en hij waardeert haar kritische blik op vrouwen. Nuis is zeer kritisch over de bundel:

Zo is er geen enkel bezwaar tegen dat mensen in grote getale de nieuwste verhalenbundel van Hannes Meinkema kopen en lezen. Talloze vrouwen zullen zich ten voeten uit getekend achten in deze staalkaart van kleine burgerlijke angsten en onzekerheden, en veel mannen zullen er begrijpend bij knikken. Dat is heel mooi. Het zou alleen een vergissing zijn te denken dat De groene weduwe en andere grijze verhalen ook maar iets te maken heeft met literatuur.⁹⁸

Hij schrijft denigrerend over de vrouwelijke lezer want het is vanzelfsprekend dat zij deze kleinburgerlijke verhalen waarderen. Hij vindt dit geen literatuur. Dit roept de vraag op of dit vooral komt omdat de bundel veelal over vrouwen gaat. Huizing vindt dat de verhalen te veel propaganda verkondingen:

Zoiets is schrijven naar een (in dit geval feministisch) programma: primair staat een bepaalde problematiek, zoals in dit verhaal het mannelijk vooroordeel dat meisjes die alleen naar een café gaan op iets uit zijn. – ‘t Verhaal zelf lijkt op de tweede plaats te komen en gaat gebukt onder de overduidelijke bedoelingen, die de auteur ermee heeft. Misschien is dat met opzet gebeurd en heeft Meinkema gewoon zó willen schrijven, dat er geen misverstand zou kunnen ontstaan over haar bedoelingen. De vraag is dan wel of je in zo’n geval niet beter pamfletten kunt gaan schrijven. Maar gelukkig zijn niet alle verhalen van een dergelijk vooropgezet moralisme doordrenkt, in “Oogappel”, “Gelijkheid”, “De andere vrouw” en “Moedertocht” toont Meinkema aan best onder het oppervlak te kunnen duiken, zonder daardoor aan herkenbaarheid in te boeten. De optiek blijft onmiskenbaar die van een feministe, maar de gedachten en gevoelens van de verhaalfiguren worden wat breder uitgewerkt.⁹⁹

Hij ziet haar allereerst als feminist en dan pas als literair auteur omdat hij haar teksten eerder pamfletten dan romans vindt.

5.2.5 *Het binnenste ei*

Het binnenste ei is de zesde roman die Stamperius publiceerde onder de naam Hannes Meinkema. Het boek is uitgegeven door Uitgeverij Manteau in 1978.

⁹⁷ Reinders 1977

⁹⁸ Nuis 1977

⁹⁹ Huizing 1977

Kwantitatief

Argumenten <i>Het binnenste ei</i>	
1.1 – Afspiegelingsargument	16
1.3 – Engagementsargument	1
2.1 – Expressieve argument	2
2.2 – Intentionele argument	2
3.1 – Compositorische argument	13
3.2 – Stilistische argument	15
4.1 – Emotionele argument	9
4.2 – Identificatieargument	4
4.3 – Didactische argument	3
5.3 - Relativiteitsargument	1
Totaal	66

Aan de tien recensies zijn 66 codes toegekend. Het afspiegelingsargument komt het meest voor. Een voorbeeld hiervan is: ‘Haar hoofdpersoon Judith lijkt bedoeld als het toonbeeld van een gemiddelde saaie en truttige jonge vrouw, zoals die door onze mannenmaatschappij worden gekweekt, en de uitbeelding van die verregaande saaiheid is maar al te goed gelukt.’¹⁰⁰ Het stilistische argument komt vijftienmaal voor: ‘De woorden "neuken" en "kut" e.d. worden ook weer met de moed der wanhoop uitgekauwd en het zal nog wel even duren voor de dames het even natuurlijk gebruiken als de heren.’¹⁰¹ Het relativiteitsargument is toegekend aan een citaat van Trix Verhulst: ‘Het krijgt bij mij in elk geval geen plaatsje tussen de vrouwenboeken waarop vrouwen trots mogen zijn.’¹⁰²

Kwalitatief

Wat opvalt aan de recensies van *Het binnenste ei* is dat de recensenten veel schrijven over vrouwenliteratuur en wat dat zou zijn. Trix Verhulst begint haar recensie als volgt: ‘Hannes Meinkema heeft er zich over beklagd dat de slechte kritieken die over haar laatste boek "Het binnenste ei" zijn losgebarsten, allemaal door mannen zijn geschreven. Onze criticus Huisman worstelde zich door het boek heen, dacht aan de kritiek van Meinkema op de mannelijke kritieken en hevelde die taak over naar een vrouw.’¹⁰³ Hiermee maakt ze het argument van Stamperius ongeldig: als haar boek nu negatief beoordeeld wordt, dan ligt het er in ieder geval niet aan dat de mannelijke recensent het boek niet begreep. Dan stelt ze een vraag: ‘De vraag is of al die herkenbare vrouwenproblemen dan ook maar meteen literatuur opleveren. Op dit moment verschijnt het ene "vrouwenboek" na het andere omdat uitgevers er kennelijk brood in zien.’¹⁰⁴ Hier impliceert Verhulst dat er zoiets bestaat als een vrouwenboek. Zoals al eerder gezegd gelooft Stamperius zelf niet in het bestaan van vrouwenboeken, voor haar is kunst universeel.¹⁰⁵ Verhulst zet Stamperius weg als ‘vrouwenschrijfster’, en uit haar formulering

¹⁰⁰ Nuis 1978

¹⁰¹ Visser 1978

¹⁰² Verhulst 1978

¹⁰³ Verhulst 1978

¹⁰⁴ Verhulst 1978

¹⁰⁵ Stamperius 1979, 9

blijkt dat het dan onmogelijk is om ook nog literair te schrijven. Uitgevers geven dit soort boeken niet uit om de kwaliteit maar om commerciële overwegingen. Haar conclusie van *Het binnenste ei* is dan ook niet positief:

Groeien" heet dat in vrouwentermen, maar Hannes Meinkema heeft die groeistuipen beperkt tot een alledaags gesprek in een vrouwenhuis. Daar hoeft je *Het binnenste ei* niet voor aan te schaffen. Dat hebben andere schrijfsters wel beter gedaan. Het binnenste ei is gewoon niet boeiend. Het krijgt bij mij in elk geval geen plaatsje tussen de vrouwenboeken waarop vrouwen trots mogen zijn.¹⁰⁶

Blijkbaar bestaan er ook goede vrouwenboeken, maar die zijn dan nog altijd niet literair. Stamperius wordt hier dus dubbel weggezet als een slechte schrijver: ze schrijft immers slechte vrouwenboeken. Gerda Meijerink haalt Stamperius' eigen 'literatuuropvatting' aan:

Hannes Meinkema is als Hannemieke Postma redactrice van het feministisch tijdschrift *Chrysallis*. Zij schreef namens de redactie de inleiding bij het eerste nummer. Het wil er bij mij niet in dat 'Het binnenste ei' een voorbeeld is voor boeken die vrouwen 'zouden kunnen schrijven als ze alle kansen kregen om te schrijven en zich bevrijden van opgeplakte verwachtingen...'. God verhoede dat vrouwen er zó weinig van terecht brengen.¹⁰⁷

Stamperius stelt dat vrouwen pas goede boeken kunnen schrijven wanneer zij afhankelijk kunnen zijn. Meijerink neemt dat niet serieus door te schrijven dat hij hoopt dat afhankelijke vrouwen beter kunnen schrijven dan Stamperius. De recensent van *De Waarheid* schrijft: 'Hannes Meinkema, mede-oprichtster van het literaire vrouwenblad *Chrysallis* en publiciste in *Opzij*, noemt zichzelf geen feministisch schrijfster. Ze houdt zich wel bezig met vrouwenproblematiek.'¹⁰⁸ Door dit citaat lijkt het alsof de recensent vindt dat het schrijven over vrouwenzaken automatisch betekent dat de auteur feminist is. Het is voor de recensent in ieder geval belangrijk om te benadrukken dat Stamperius zich bezighoudt met vrouwenzaken, waardoor dat bijdraagt aan de identiteit van Stamperius als vrouwenschrijver. Miep de Graaff vindt dat Stamperius in dit boek beter schrijft over vrouwenzaken dan in eerdere romans:

"Het binnenste ei" laat zich dan ook minder gemakkelijk lezen dan Meinkema's vorige roman in dit kader, "En dan is er koffie", maar heeft als onmiskenbare voordeel dat de schrijfster haar zaakjes er grondig in heeft uitgediept. Waar ze bijvoorbeeld in "En dan is er koffie" bleef steken aan de oppervlakte rekent ze in haar nieuwste boek grondig af met de eerder aangedragen "vrouwenzaken".¹⁰⁹

Het onderwerp is goed uitgespit, waardoor deze roman boven het gemiddelde 'vrouwenboek' uitstijgt. Hierin ligt de mening dat boeken over vrouwenzaken niet zomaar literatuur genoemd kan worden. W. Hansen typeert vrouwenliteratuur als volgt:

¹⁰⁶ Verhulst 1978

¹⁰⁷ Meijerink 1978

¹⁰⁸ I.B. 1978

¹⁰⁹ De Graaff 1978

De vrouwenliteratuur van de laatste jaren lijkt zich vooral toe te leggen op het meestal vrij emotioneel beschrijven van gevoelens die al dan niet voor specifiek vrouwelijk doorgaan. De schrijfsters ervan zijn in het algemeen niet zo erg geïnteresseerd in een goed in elkaar zittend verhaal. Gebeurtenissen zijn niet belangrijk, het gaat om het verwoorden van emoties. Het verhaal is de armzalige kapstok waaraan de uitvoerige beschrijving van gevoelens pontificaal opgehangen wordt. Het verhaal is meer alibi dan kern. Het binnenste ei, de nieuwe roman van Hannes Meinkema, is daar een typisch voorbeeld van.¹¹⁰

Voor hem is het verhaal in goede literatuur belangrijker dan de emoties van hoofdpersonen. Vooral emoties die vooral bij vrouwen voorkomen horen niet in literaire romans. Wat betreft hem is Stamperius dus een auteur van typische vrouwenliteratuur. Sitniakowsky schrijft:

Feministische auteurs gebruiken de man nogal eens als kapstok voor alles wat er volgens hen met de wereld mis is. (...) Voor Hannes Meinkema liggen de zaken gelukkig heel anders: het feminisme dat zij in haar werk uit draagt is geen versluierde mannenhaat, en toch puilen haar romans en verhalen uit van de zielige, gefrustreerde, buiten hun schuld in de ellende geraakte vrouwen. Keer op keer komt Meinkema hierop terug, en hoewel je van beton moet zijn om bij alle vertoon van zieligheid en machteloosheid niet een traantje mee te plengen, blijf ik vol bewondering voor wat zij presteert. Geen Nederlandse schrijver kan zo goed geknakte vrouwspersonen zichtbaar maken. Geen man presteert hetzelfde met mannelijke personages.¹¹¹

Hij erkent het aparte genre van feministische literatuur, maar vindt wel dat Stamperius dit beter bezigt dan haar collega-feministen. Hij vindt haar zelfs beter inlevingsvermogen tonen dan mannelijke schrijvers. Haar posture als professionele auteur wordt hierdoor versterkt.

Visser leest in het boek een feministische moraal: 'Tussen de bedrijven door wordt er verteld over Judith's bezig zijn met een zwangerschapstest die, als ik het goed begrepen heb, positief uitvalt. En dit zal dan wel de positieve symbolische, feministische boodschap in het boek zijn: Het moederschap, ook zonder man en vader, is best weggelegd voor de alleenstaande vrouw.'¹¹² Pierre Spaninks betreft de overtuiging van Stamperius in zijn recensie:

Daarmee pak je natuurlijk maar een stukje van het boek: ik zou niet durven beweren dat Hannes Meinkema een pamflet geschreven heeft of zelfs maar een case-study in de marge van een sociologisch verschijnsel. Dat laat ik aan Aad Nuis over, die in zijn bespreking van *Het binnenste ei* (Haagse Post, 4 nov.) Hannes Meinkema in de schoenen schuift dat zij een (feministische) boodschap uit wil dragen. Wat een gotspe tegenover iemand die gezegd heeft dat feminisme voor haar betekent "elkaar volkomen vrijlaten, niet beïnvloeden, niet paternaliseren, geen doctrines. Ik kan niet met doctrines leven, niet met de gewone maatschappelijke, maar evenmin met die van de feministische tegenkultuur." (De Nieuwe Linie, 2 feb. 1977).¹¹³

¹¹⁰ Hansen 1978

¹¹¹ Sitniakowsky 1978

¹¹² Visser 1979

¹¹³ Spaninks 1978

Hij lijkt het op te nemen voor Stamperius en haar feminisme serieuzer te nemen dan Nuis doet. Verder beoordeelt hij de roman als zodanig, in tegenstelling tot Nuis die het als een pamflet beschouwt. Ook schrijft hij: ‘Misschien moet je er een vrouw voor zijn en kun je het dan aanvoelen, misschien ligt het ook aan de taal, die niet geschikt is om zulke zwaar beladen zaken in te vertellen.’¹¹⁴ Stamperius zou zelf zeggen dat hij net zo goed als een vrouw haar roman kan interpreteren, volgens haar is kunst immers universeel. Aad Nuis sluit zijn recensie over *Het binnenste ei* als volgt af:

Waarom het dan toch blijkbaar zo gretig wordt gekocht, en wie weet zelfs gelezen? Daar kunnen allerlei redenen voor zijn: het is niet moeilijk, het gaat over problemen waar iedereen over praat en die trouwens venijnig genoeg kunnen zijn, er staan veel treffende en ware observaties en gedachten in als je vergeet wat een clichés het zijn, en waarschijnlijk zijn er ook wel feministen die een extra aanbeveling zien in een kritische afwijzing als deze, die immers van een man afkomstig is.¹¹⁵

Hij denkt dat Stamperius’ boeken populair zijn door de herkenbaarheid en alledaagsheid. Dat vindt hij geen eigenschappen van literaire werken. Verder reduceert hij feminisme tot mannenhaat: de feminist leest graag boeken die afgekeurd zijn door een mannelijk recensent.

5.2.6 *Te kwader min*

Te kwader min is gepubliceerd in 1984 door uitgeverij Pandora.

Kwantitatief

Argumenten <i>Te kwader min</i>	
1.1 – Afspiegelingsargument	25
1.3 – Engagementsargument	3
2.1 – Expressieve argument	1
3.1 – Compositorische argument	12
3.2 – Stilistische argument	21
4.1 – Emotionele argument	6
4.2 – Identificatieargument	1
5.1 – Originaliteitsargument	1
5.2 – Traditieargument	1
Totaal	71

Er zijn 71 codes toegekend aan acht recensies. Het afspiegelingsargument komt met 25 keer het meest voor. Een voorbeeld hiervan is: ‘Door toedoen van David, Esthers tijdelijke minnaar (die halverwege het boek onverklaarbaar in het niets verdwijnt) ontmoet ze Rachel.’¹¹⁶ En ook: ‘Dat uiteenbuigen van Esther tegenover Rachel en daarmee het creëren van een dubbel schuldmotief (nml. tegenover de moeder en het Joodse volk) is een van de

¹¹⁴ Spaninks 1978

¹¹⁵ Nuis 1978

¹¹⁶ Grootenboer, 1984

geforceerd overkomende aspecten van de roman.¹¹⁷ Het stilistische argument is met 21 keer ook veel toegekend. Zo schrijft Doris Grootenboer: 'De angst voor liefde en intimiteit, en hierin verschillen de twee vrouwen toch niet veel, komt door de onhandige, populaire frasering niet uit de verf.'¹¹⁸ Eddy Mielen is ook niet enthousiast over de schrijfstijl: 'Irritanter is de uitleggerij: geen appel, maar een Cox, geen auto, maar een Alfa Romeo, niets wordt aan onze verbeelding overgelaten.'¹¹⁹ Mielen plaatst het boek in de traditie: 'Het is een zoveelste variant op kwade moeder contra brave dochter.'¹²⁰ Hij vindt het boek niet origineel en slecht geschreven.

Kwalitatief

Karel Osstyn schrijft in zijn recensie uit 1985: 'Een hoogtepunt in Meinkema's werk en een waarachtig feministisch boek, omdat zelden zo goed beschreven is hoe vrouwen in hun dienstbaarheid hun gevoelens moeten verdringen.'¹²¹ Hij plaatst *Te kwader min* in het oeuvre van Stamperius en uit zich positief over de feministische insteek van de roman. Dit valt op omdat de meeste recensenten juist negatief spreken over de feministische insteek in bijna al haar romans. Hij schrijft Stamperius de identiteit van feministische schrijver toe, maar voor hem is dit geen belediging. Hans Warren blikt terug op Stamperius' carrière:

Ook de boeken die ze nadien publiceerde waaronder 'Het binnenste ei' en 'De driehoekige reis' hadden succes bij het publiek. Bijna uitsluitend een publiek van vrouwen naar het schijnt. Bij de literaire critici lag het werk van Meinkema heel wat minder goed. Zelden heeft een auteur in ons land zulke denigrerende kwalificaties te verduren gekregen. Onterecht waren alle aanmerkingen zeker niet. Ze schreef vaak een erbarmelijke stijl en haar problematiek was dikwijls half-zacht. Hoewel ze beweerde in haar proza geen propagandiste voor het feminisme te willen zijn, was de feministische inslag van haar werk onmiskenbaar. Dat element werd eveneens veelvuldig gehegeld. Ook 'Te kwader min' is een vrouwenboek, alleen al omdat alle hoofdfiguren tot het vrouwelijk geslacht behoren. Maar de thematiek blijft nu eens niet beperkt tot specifieke vrouwelijke probleempjes.¹²²

Hij erkent dat de critici extreem kritisch waren op de romans van Stamperius, maar stelt dat de kritiek op haar schrijven vaak wel terecht was. Dan schrijft hij dat het feminisme in haar werk voor veel wrevel zorgde. Het lijkt of Warren het feit dat er veel vrouwen voorkomen in Stamperius' werk gelijktrekt aan het verkondigen van propaganda. Hierdoor wordt Stamperius afgeschilderd als een extreme feminist: niet iemand die slechts een mening heeft, maar iemand die die mening propageert. Ten slotte noemt hij *Te kwader min* een vrouwenboek omdat de vrouwen de hoofdrol spelen. Stamperius schrijft zelf over deze conclusie: 'Hoe gewoon het is om vrouwen als groep te zien blijkt misschien het beste uit hoe óngewoon het is, mannen als groep te beschouwen.'¹²³ De term 'mannenboek' bestaat niet,

¹¹⁷ Steendijk 1984

¹¹⁸ Grootenboer 1984

¹¹⁹ Mielen 1985

¹²⁰ Mielen 1985

¹²¹ Osstyn 1985

¹²² Warren 1985

¹²³ Stamperius 1979

ook al zijn er veel romans die alleen mannelijke hoofdpersonen hebben. Warren schrijft over ‘probleempjes’. Dit komt cynisch over, hij vindt dit duidelijk geen serieuze problemen. Zijn recensie heeft een denigrerende toon. Deze uitspraak beïnvloedt het posture van Stamperius op negatieve manier, namelijk dat zij als auteur meestal schrijft over onbenulligheden. Ook schrijft hij: ‘Daarom verdient zij een aanbeveling - het is een boek waar nu eens niet alleen vrouwen maar ook mannen zich in kunnen herkennen. Zo hoort dat ook in de literatuur.’¹²⁴ Voor hem moet literatuur dus herkenbaar zijn voor iedereen.

Gerrit-Jan Zwier begint zijn recensie over het boek van Stamperius als volgt: Wie in de betere boekhandel het tafeltje met feministische lectuur bekijkt, zal zien dat de "relatie dochter-moeder" momenteel een geliefd thema is.¹²⁵ Zwier plaatst *Te kwader min* niet binnen ‘literatuur’ maar feministische ‘lectuur’. Lectuur lijkt hier het tegenovergestelde van literatuur te zijn. Hierdoor wordt de identiteit van Stamperius als literair auteur ondermijnd. Verderop schrijft hij:

Te kwader min van Hannes Meinkema gaat ook over een dochter en haar moeder. Aan de hand van de boeken van Meinkema kan men precies nagaan waar de Nederlandse feministen zich in achtereenvolgende jaren voor interesseerden: echtscheiding, het wezen van de vrouw, de verheerlijking van het eigen lijf en de eigen sekse, liever lesbisch, de herontdekking van de man, enzovoort. Anja Meulenbelt heeft de vrouwenbeweging een "warm bed" genoemd. Dat is natuurlijk geen plaats waar een echte schrijver zich thuis voelt: die zoekt niet de geborgenheid van het collectief. Boeken als die van Meinkema zijn dan ook bestemd voor de eigen achterban, zoals boeken over het oude Indië ook hun eigen publiek hebben.¹²⁶

Uit dit fragment blijkt de literatuuropvatting van Zwier. Een echt literair auteur is voor hem niet iemand die ‘de geborgenheid van het collectief’ opzoekt. Blijkbaar zijn boeken met een feministische inslag dus alleen voor gelijkgestemden. Verder stelt hij dat Stamperius de trend volgt van de Nederlandse feminist. Ze schrijft over datgene wat op het moment in de mode is. Het is duidelijk dat hij Stamperius de identiteit van feministisch auteur toeschrijft, en feministen kunnen geen literatuur schrijven. Doris Grootenboer schrijft: ‘Met grote regelmaat schrijft de feministe Hannes Meinkema over het wel en wee van de onderdrukte of bevrijde vrouw. In haar nieuwe roman *Te kwader min* wordt het onderwerp wat grootser aangepakt; het gaat over een verziekte relatie tussen moeder en dochter en een oorlogssyndroom.’¹²⁷ Grootenboer frameert Stamperius ook als feministisch auteur, maar ze is daar niet zo negatief over als Zwier. Ze vindt *Te kwader min* grootser aangepakt, hiermee lijkt ze te insinueren dat dit boek daarom meer literair is, in ieder geval niet meer alleen voor de feministische lezer.

5.2.7 Salomo's dochter

Salomo's dochter is gepubliceerd in 2003 door Uitgeverij Contact. Van deze roman zijn vier recensies gevonden en geanalyseerd.

¹²⁴ Warren 1985

¹²⁵ Zwier 1985

¹²⁶ Zwier 1985

¹²⁷ Grootenboer 1984

Kwantitatief

Argumenten <i>Salomo's dochter</i>	
1.1 – Afspiegelingsargument	7
1.3 – Engagementsargument	1
1.4 – Morele argument	3
2.1 – Expressieve argument	2
2.2 – Intentionele argument	1
3.1 – Compositorische argument	7
3.2 – Stilistische argument	4
4.1 – Emotionele argument	5
Totaal	30

In totaal zijn 30 coderingen toegekend. Zoals vaker is het afspiegelingsargument in de meerderheid, samen met het compositorische argument. Judith Janssen vindt het onderwerp goed neergezet: 'Misschien door die persoonlijke ervaring en de mijmeringen daarover, weet Meinkema de moeder-kind- of: beter gezegd, de moeder-geen-kind-relatie scherp neer te zetten.'¹²⁸ Aan dit citaat is ook 2.1, het expressieve argument toegekend. Dat Stamperius haar eigen ervaringen heeft gebruikt, komt de roman ten goede. Maar over andere aspecten van de roman uit ze zich niet positief:

Waar Meinkema in het eerste gedeelte zorgvuldig en met oog voor detail Janna's verlies weet te beschrijven, heeft ze met deze wending geprobeerd het verhaal een plot te geven en zo een rechtvaardiging te gunnen aan Kaatjes liefdeloze ouders. Dat is jammer, want het maakt Salomo's dochter meer tot een onhandig gecomponeerd verslag van een kinderloosheid en de valkuilen van het ouderschap dan tot een volwaardige roman.¹²⁹

Bovenstaand argument heeft ook code 1.4 (morele argument) toegekend gekregen. Het morele aspect vindt Janssen niet goed uit de verf gekomen en niet passen in de romanvorm. Theo Hakkert is niet te spreken over hoe het Stamperius het tijdsbeeld vormt: 'Krampachtig is de manier waarop Meinkema probeert het boek in een bepaald tijdsgewricht te plaatsen. Dat doet ze niet gedoseerd maar in flinke porties tegelijk. Bijvoorbeeld door in een uitgebreide alinea met documenten van de antimilitaristische actiegroep Onkruid, Reagan, MX-raketten en vredesdemonstraties op de proppen te komen.'¹³⁰ Het compositorische argument is onder andere toegekend bij het volgende citaat van Katrien Cooreman:

De niet-chronologische opbouw van het eerste deel is een mooie literaire zet: Janna heeft uit het verleden enkel de positieve karaktertrekjes van Kaatje onthouden, en vult die oude beelden als het ware aan met recentere indrukken, zodat er een soort wisselwerking tussen heden en verleden ontstaat. Uiteindelijk komt ze in het tweede

¹²⁸ Janssen 2003

¹²⁹ Janssen 2003

¹³⁰ Hakkert 2003

deel tot een realistischer beeld van Kaatje en dat wordt weergegeven door een chronologische opbouw.¹³¹

Kwalitatief

Allereerst valt op dat in de recensies van de romans na 2000 veel minder nadruk wordt gelegd op het feminisme van Stamperius. Er zijn dus minder citaten die passen binnen het semantisch veld. Janssen benoemt Stamperius' eigen achtergrond in haar recensie uit 2003:

Hannes Meinkema ruimde ook in haar eerdere romans een grote rol in voor het moederschap. De relatie tussen ouder en kind, vaak vol liefde, maar soms ook gevuld met hypocrisie, komt in vrijwel al haar romans en verhalen terug. Zelf kan de schrijfster geen kinderen krijgen en ze heeft, toen ze al in de veertig was, een Braziliaans meisje geadopteerd. Misschien door die persoonlijke ervaring en de mijmeringen daarover, weet Meinkema de moeder-kind- of: beter gezegd, de moeder-geen-kind-relatie scherp neer te zetten.¹³²

Het moederschap van Stamperius wordt in deze recensie benadrukt. Janssen schrijft Stamperius de identiteit van moeder toe, doordat ze hier expliciet over schrijft. Ook Janet Luis schrijft in haar recensie over het moederschap: 'De moeder/dochterrelatie wordt ons in Salomo's dochter als de meest ideale voorgesteld, heel anders dan in eerder werk van Meinkema, waarin de moeder juist vaak zo'n hatelijke rol vervulde.'¹³³ In deze recensie wordt het moederschap betrokken op de roman. Stamperius' privéleven blijft buiten beschouwing, al is het wel interessant dat het onderwerp vergeleken wordt met hoe het in eerdere romans voorkwam. Theo Hakkert blikt in zijn kritiek terug op de tendens van vroeger: 'Bij de cultuur van die tijd hoorde ook dat mannelijke boekbesprekers die zich kritisch over het boek uitlieten er, volgens de vrouwelijke lezers, geen snars van hadden begrepen omdat ze verstrikt waren in hun mannelijke preoccupaties. Male chauvinist pigs. Allemaal.'¹³⁴ Verder schrijft hij: 'De sporadische man in het boek is uiteraard opgetrokken van bordkarton. Meent deze mannelijke boekbespreker.'¹³⁵ Net zoals veel recensenten voor hem, vindt ook Hakkert dat de mannelijke personages in *Salomo's dochter* plat. Door het gebruik van 'uiteraard' lijkt hij te insinueren dat dit vanzelfsprekend is voor boeken van Stamperius. Hierdoor zet hij impliciet het feminisme van Stamperius in een negatief daglicht. Haar feminisme is eigenlijk mannenhaat, lijkt hij te suggereren. Het benadrukken van zijn geslacht verwijst naar het verwijt in het vorige citaat. Hij heeft het daarin over 'de cultuur van die tijd' en ontkracht zo het argument van het conflict tussen de mannelijke recensent en de vrouwelijke schrijver.

¹³¹ Cooreman 2003

¹³² Janssen 2003

¹³³ Luis 2003

¹³⁴ Hakkert 2003

¹³⁵ Hakkert 2003

5.2.8 De heiligwording van Berthe Ploos

De heiligwording van Berthe Ploos is de meest recente roman van Stamperius. Het boek is uitgegeven in 2007 bij Contact.

Kwantitatief

Argumenten <i>De heiligwording van Berthe Ploos</i>	
1.1 – Afspiegelingsargument	7
1.3 – Engagementsargument	6
1.4 – Morele argument	2
2.2 – Intentionele argument	2
3.1 – Compositorische argument	8
3.2 – Stilistische argument	5
4.1 – Emotionele argument	2
4.3 – Didactische argument	2
Totaal	34

Er zijn drie recensies gecodeerd. Het totale aantal codes is 34, waarbij het compositorische argument met acht keer het vaakst voorkomt. Een voorbeeld komt van Wim Vogel: ‘In eindeloze innerlijke monologen analyseert Berthe haar verleden om er allengs achter te komen dat ze eerst zichzelf naar lichaam en geest zal moeten accepteren wil ze iets kunnen betekenen voor anderen.’¹³⁶ Uit het woordje ‘eindeloos’ blijkt dat hij niet positief is over die monologen. Marion Woertink-Witten is ook niet enthousiast over de structuur van de roman: ‘Over de onderlinge samenhang tussen de verschillende gebeurtenissen maakt Meinkema zich niet druk. Ze breidt alles wel aan elkaar in deze 'roman in verhalen'.’¹³⁷

Het engagementsargument komt met zes keer relatief vaak voor. Fleur Speet schrijft: ‘Wat het boek intrigerend maakt zijn de kwesties waarmee iedere moderne sterveling worstelt.’¹³⁸ Zij vindt de betrokkenheid met de actualiteit een pluspunt. Vogel vindt dat niet: ‘Hoe actueel de alteratie van Berthe, van deze overbewuste 'lelie des velds' ook is, goede bedoelingen alleen zijn een te smalle basis om literatuur op te bouwen. Goede literatuur heeft daar zelfs niets mee te maken.’¹³⁹ Voor hem is goede literatuur meer dan alleen inspelen op de actualiteit. Het didactische argument komt ook voor:

Wanneer het verhaal eenmaal loopt en de zinnen goed leesbaar zijn, trakteert Meinkema haar lezers herhaaldelijk op een grote dosis religieus gedachtegoed. De heldere, soms wel erg uitgebreide uitleg erbij, toont de juf in Meinkema. Dit zal misschien niet eens zo storen. Wat wel hindert, is dat voor Meinkema het uitstippelen van de verhaallijn een mystieke ervaring schijnt. Het lijken lukraak gekozen gebeurtenissen die Berthes spirituele zoektocht vormgeven.¹⁴⁰

¹³⁶ Vogel 2007

¹³⁷ Woertink-Witten 2007

¹³⁸ Speet 2007

¹³⁹ Vogel 2007

¹⁴⁰ Woertink-Witten 2007

De informatie over religie is niet zo zeer het probleem, maar de recensent vindt het wel storend dat de gebeurtenissen allemaal willekeurig gekozen lijkt en niet bijdraagt aan het plot.

Kwalitatief

In de recensies over *De heiligwording van Berthe Ploos* is één citaat te vinden dat past binnen het semantische veld ‘feminisme’, geschreven door Fleur Speet:

In Meinkema's werk uit de jaren zeventig figureerden vooral vrouwen die slachtoffer waren van de maatschappelijke mores. In Het binnenste ei bijvoorbeeld moet een vrouw zich schikken naar de opgelegde NVSH-promiscuïteit van toen, wil ze geaccepteerd worden. Het kwaad kwam van buitenaf. Daarmee liet de schrijfster al vanaf het begin de actualiteit in haar werk binnendringen, stelde ze maatschappelijke misstanden aan de kaak. Rond 1980 richtte Meinkema zich meer op daders en later kreeg ze meer interesse voor het goede in plaats van het kwade. Met de verhalenbundel *Een geluid als van onweer* begon ze aan een nieuw hoofdstuk: de problematische schuldbevuste relatie tussen ouders en kinderen. In *Salomo's dochter* (2003), haar laatste roman, onderzoekt ze de grenzen tussen liefde en opoffering in een moeder-dochterrelatie.¹⁴¹

Speet blikt terug op de schrijfcarrière van Stamperius en haar onderwerpen. Ze stelt dat Stamperius altijd de actualiteit in haar romans verwerkte en ‘maatschappelijke misstanden’ benoemde. Speet erkent zo het feminisme als noodzakelijkheid en niet als aanstellerij, zoals veel recensenten het in de jaren zeventig en tachtig typeerden. Dit tekstfragment draagt bij aan het posture en de identiteit van Stamperius als feminist die serieus genomen dient te worden. Ook zet zij het feminisme niet meer weg als een overbodige stroming, zoals haar voorgangers vaak wel deden.

5.2.9 Conclusie recensies

In de carrière van Stamperius vonden twee ontwikkelingen plaats die belangrijk zijn voor dit onderzoek. Allereerst is het vanaf het uitkomen van *En dan is er koffie* in 1976 algemeen bekend dat Hannemieke Stamperius achter het pseudoniem Hannes Meinkema zit. Vanaf dan weet men ook dat de vrouw achter dit pseudoniem uitgesproken feminist is. Ten tweede gaat Stamperius gedurende haar carrière romans met een andere thematiek schrijven. Waar haar romans eerst over onderwerpen als feminisme en moederschap gingen, gaat haar meest recente roman *De heiligwording van Berthe Ploos* (2007) over geloof en spiritualiteit. *Salomo's dochter* (2003) gaat over wel moederschap maar is vooral filosofisch van aard.

De onderzochte boeken zijn allemaal wisselend beoordeeld door de recensenten. *En dan is er koffie* is het best ontvangen, al zijn enkele recensenten toch erg kritisch over de roman. De meeste recensenten vinden dat Stamperius de potentie heeft om een goed auteur te zijn, maar dat het meestal niet tot uiting komt. In de ene recensie wordt het taalgebruik geprezen maar vindt men de personages plat, over een andere roman wordt gezegd dat de verhaalwereld interessant is maar dat het verhaal te belerend is.

¹⁴¹ Speet 2007

Kwantitatief

Het afspiegelingsargument is bij alle romans het meest gebruikte argument, behalve bij *De groene weduwe en andere grijze verhalen* en *De heiligwording van Berthe Ploos*. De romans van Stamperius gaan altijd over realistische en actuele situaties. Het is aannemelijk dat de recensent daar dan een oordeel over velt. Ook over de schrijfstijl en structuur wordt veel gezegd. In de jaren zeventig werd een nieuw soort realisme gebezigd in de literatuur, waar Stamperius zich ook aan waagde. Het was proza voor en over de gewone mens, herkenbaar en soms autobiografisch.¹⁴² Doordat Stamperius onderdeel was van deze ontwikkeling is het verklaarbaar dat de recensent daar aandacht aan besteedde.

Door haar oeuvre heen blijven de hoeveelheid en soorten argumenten van de critici veelal hetzelfde. Wanneer bekend wordt dat Stamperius achter het pseudoniem Meinkema schuilt, heeft dat geen effect op verschillende argumenten die de recensenten gebruikten, zoals een vergelijking tussen *De maaneter* uit 1974 en *En dan is er koffie* uit 1976 illustreert. *De maaneter* is de eerste roman gepubliceerd onder de naam Hannes Meinkema en *En dan is er koffie* is de eerste roman waarbij duidelijk is dat achter de naam Meinkema een vrouw schuilt. In recensies van deze boeken komen exact dezelfde argumenten voor.¹⁴³ Haar geslacht heeft dus geen invloed op de argumenten die de recensent gebruikt.

Kwalitatief

In de recensies van Stamperius' eerste twee romans wordt niets geschreven over feminisme. Wanneer het bekend is dat Stamperius zich verschuilt achter het pseudoniem Meinkema verandert dit en wordt in zo goed als alle recensies aandacht besteed aan haar feministische sympathieën. Omdat zij een uitgesproken, publiek figuur is kan de recensent haar persoonlijk aanvallen. Ook speelt haar geslacht een rol in de oordeelsvorming van de recensent. In veel recensies worden haar romans vrouwenboeken genoemd en men schrijft denigrerend over de personages en problematiek. Dit verschilt ten opzichte van recensies over haar eerste twee boeken. Daarin wordt slechts éénmaal geschreven dat het boek meer geschikt is voor vrouwen. Margaretha Ferguson schrijft in haar recensie over *De maaneter*: 'Toch kan ik me wel voorstellen dat dit boek vooral vrouwen zal kunnen boeien, omdat het gevoelsleven de sex de angsten en jaloezieën et cetera, helemaal worden belicht van iemand die kennelijk wel sex-appeal heeft maar door grote innerlijke onzekerheid het leven toch niet aankan.'¹⁴⁴

In de recensies van de twee meest recente romans ligt aanmerkelijk minder nadruk op het feminisme en het geslacht. Allereerst zijn dit, zoals eerder gezegd, boeken met een andere insteek. Deze romans gaan meer over filosofie en religie dan de worstelingen van de moderne vrouw. Verder is feminisme minder urgent tijdens verschijnen van die romans. In de jaren zeventig en tachtig speelde de tweede feministische golf en is het begrijpelijk dat recensenten daar aandacht aan besteedden.¹⁴⁵ Vanaf de jaren negentig verwaterde de tweede golf en liep deze langzaam over in de derde, die minder 'spectaculair' was.

Ook is de stijl van literatuurkritiek veranderd. Tot aan de jaren tachtig bouwde een recensent een repertoire op: hij volgde een aantal auteurs die hij bijzondere waarde

¹⁴² Literatuurgeschiedenis.org 2020

¹⁴³ Dit zijn de volgende argumenten: 1.1, 1.3, 1.4, 2.2, 3.1, 3.2, 4.1, 4.2, 5.1 en 5.2.

¹⁴⁴ Ferguson 1974

¹⁴⁵ De Vries

toekende.¹⁴⁶ Stamperius zat ook in het repertoire van sommige recensenten, die dus meerdere romans van haar bespraken. Dat een recensent Stamperius al langere tijd volgt, kan een reden zijn voor de persoonlijke kritiek die in veel recensies voorkomt. Vanaf de jaren zeventig kreeg de literatuurredactie meer plaatsruimte in de kranten.¹⁴⁷ Hierdoor had de recensent ruimte om vurige monologen te schrijven en uitgebreid zijn mening te verkondigen. Vanaf de jaren negentig verandert ‘de behoefte van de literaire consument’ door onder andere televisie en het uitdijende aanbod van verschillende bladen.¹⁴⁸ De lezer van kritieken werd meer visueel ingesteld dus recensies werden korter en interviews met foto’s van auteurs kwamen op. De recensies uit 2003 en 2007 zijn dan ook veel beknopter dan de recensies uit de jaren zeventig en tachtig. Ook de insteek is anders: de focus ligt op de roman en niet meer op de recensent zelf.

Een ander opvallend fenomeen is dat enkele recensenten in hun kritiek benadrukken dat zij man zijn. Wam de Moor schrijft in zijn recensie van *En dan is er koffie* dat het niet uit moet maken welk geslacht de schrijver van roman en recensie heeft.¹⁴⁹ Dat heeft geen invloed op kwaliteit van roman en bekwaamheid van oordeelsvorming. Jan Geurt Gaarlandt schrijft in zijn recensie van *De groene weduwe en andere grijze verhalen* negatief over de verhalenbundel en verdedigt zich alvast: ‘Ik hoor de tegenwerping van de schrijfster al, die beweert dat haar boek alleen door vrouwen begrepen kan worden. Een onzinnig en dogmatisch standpunt.’¹⁵⁰ Hiermee legitimeert hij zijn positie om de verhalenbundel te mogen recenseren, ondanks dat hij man is. Pierre Spaninks schrijft over *Het binnenste ei*: ‘Misschien moet je er een vrouw voor zijn en kun je het dan aanvoelen, misschien ligt het ook aan de taal, die niet geschikt is om zulke zwaar beladen zaken in te vertellen.’¹⁵¹ Hij begrijpt het boek niet goed maar laat dat niet direct een reden zijn om het negatief te beoordelen. In tegenstelling tot Gaarlandt oppert Spaninks dat hij misschien niet de juiste persoon is om het boek te recenseren, omdat hij man is. In de recensie van *Salomo’s dochter* schrijft Theo Hakkert: ‘De sporadische man in het boek is uiteraard opgetrokken van bordkarton. Meent deze mannelijke boekbespreker.’¹⁵² Dit citaat heeft een andere toon dan dat van Gaarlandt. Waar Gaarlandt het onzinnig vindt dat mannen de romans van Stamperius niet zouden kunnen beoordelen, trekt Hakkert zijn eigen autoriteit in twijfel. Hij uit negatieve kritiek voorzichtig en met name bij dit argument. Recensenten schreven immers in de jaren zeventig en tachtig ook regelmatig over de platte mannelijke personages en Hakkert lijkt zich in 2003 ervan bewust te zijn dat deze mening kan voortvloeien uit zijn mannelijke perceptie van de wereld.

Deze mannelijke recensenten voelen allen een spanning tussen het geslacht van de auteur en het geslacht van de recensent maar gaan er anders mee om. Gaarlandt vindt het onzinnig en gaat er niet serieus op in, Spaninks en Hakkert reflecteren wel. Uiteindelijk voelen zij zich allen gelegitimeerd om een kritiek te schrijven over de romans van Stamperius, het zijn immers recensenten. Maar als recensent van Stamperius is het begrijpelijk dat deze

¹⁴⁶ Verdaasdonk 2003, 95

¹⁴⁷ Van Dijk & Janssen 2002, 227

¹⁴⁸ Van Dijk & Janssen 2002, 227

¹⁴⁹ De Moor 1976

¹⁵⁰ Gaarlandt 1977

¹⁵¹ Spaninks 1978

¹⁵² Hakkert 2003

spanning uitgesproken wordt, omdat Stamperius zich veelvuldig heeft uitgesproken over de vooroordelen over vrouwelijke auteurs zoals zijzelf.

5.3 Interviews

In de recensies wordt de identiteit en posture van Stamperius gevormd door anderen, namelijk de recensent. In interviews is zij zelf aan het woord, waardoor ze haar eigen identiteit kan vormen. Echter, een interview blijft een product van een journalist die uiteindelijk de beslissing neemt hoe hij of zij iets op papier zet. De journalist bepaalt welke vragen worden gesteld en waar nadruk op komt te liggen. Ook andere delen van een interview, zoals beschrijvende tekstfragmenten die een sfeer creëren, kunnen het beeld van de identiteit van Stamperius beïnvloeden. Interviews zijn dus niet uitsluitend het product waarmee alleen Stamperius haar eigen identiteit vormt. Een interviewer leidt het gesprek en bepaalt waarover gesproken wordt. De geïnterviewde heeft niet zelf de regie. Voor dit onderzoek zijn alleen de tekstfragmenten onderzocht waarin Stamperius zelf aan het woord is. Haar uitspraken worden in dit onderzoek voor waarheid aangenomen, maar het is onmogelijk zeker te zijn of zij eerlijk is. De interviews zijn gegeven in een periode van bijna veertig jaar dus het is aannemelijk dat haar visie is veranderd. De tekstfragmenten komen uit zestien interviews en passen binnen het semantisch veld ‘feminisme’. Ze behoren tot een van de volgende vijf thema’s: huwelijk, privéleven, literatuur, kritieken en pseudoniemgebruik. Omdat de fragmenten onderverdeeld zijn in thema’s worden de fragmenten niet chronologisch besproken.

5.3.1 Huwelijk

In twee interviews uit 1976 praat Stamperius over haar huwelijk. In een interview door Jantiene van Aschs in *HP/Haagse post* zegt Stamperius over haar huwelijk:

Direct na m'n afstuderen ben ik getrouwd. Dat was in die tijd, in 1968, normaal. Veel normaler dan het nu eigenlijk is. Je ging toen nog niet zo makkelijk samenwonen. Je trouwde. Nu zou ik het ook niet meer doen. Vooral omdat ik nu niet meer financieel afhankelijk zou willen zijn, waardoor je toch rondloopt met schuldgevoelens. En we zitten nu eenmaal in een maatschappij, waarin de vrouw voortdurend schuldgevoelens worden opgedrongen.¹⁵³

Waar ze eind jaren zestig nog niet de vrijheid had om zelf te kiezen, zou ze nu niet meer zo maar trouwen omdat haar onafhankelijkheid belangrijker vindt. Ze ziet dat gelijkheid tussen mannen en vrouwen nog niet bestaat, ook niet binnen haar eigen huwelijk:

Gelijkheid tussen mannen en vrouwen is nog altijd een fabeltje, het bestaat nog niet. In de huishouding bijvoorbeeld ligt het initiatief toch altijd bij de vrouw. Als ik mijn man vraag om te koken, doet hij dat best, maar de rotzooi die hij daarbij maakt, ruim ik wel op. Want hij heeft nu immers al gekookt! Het meehelpen wordt dan door mij toch weer te veel gezien als een gunst. Althans, zo zag ik het vroeger. Zo zijn we immers opgevoed. Vrouwen die altijd minder serieus worden genomen dan mannen.¹⁵⁴

¹⁵³ Van Aschs 1976

¹⁵⁴ Van Aschs 1976

In het interview met Ada van Benthem Jutting toont ze zich nonchalant over het huwelijk: 'Trouwen hoeft niet voor haar hoewel ze haar eigen huwelijk "prima" vindt, ze gelooft dat het met de vrouwelijke seksualiteit de goede kant op gaat', ze vindt Nederland een "plezierige plek om te wonen", ze is blij met "de tweede emancipatiegolf" net nu en dus "een prima toeval".'¹⁵⁵

5.3.2 Privéleven

Feminisme is een veelbesproken onderwerp in bijna alle interviews. In 1976 zegt ze over het feminisme: "Ja, je zou kunnen zeggen dat ik het licht heb gezien." Lachend: "Dat klinkt natuurlijk overdreven, maar zo is het toch. Ik ben er erg veel mee bezig; ik lees er veel over, ik schrijf stukken voor Opzij (feministisch maandblad), ik ga hier in Leiden vaak naar het vrouwencafé en sinds een paar jaar neemt het eigenlijk een heel belangrijk deel van m'n tijd in beslag."¹⁵⁶ Hieruit blijkt dat feminisme een groot deel is van haar identiteit. Naar de buitenwereld toe presenteert Stamperius zich als feminist. In een interview uit 1978 zegt ze:

'Elk voortbrengsel van de cultuur moet voor iedereen zijn vind ik. Alles wat betrekking heeft op vrouwen loopt het gevaar pijlsnel in een hokje gestopt en niet serieus genomen te worden. Er wordt veel te veel gedacht dat dingen die door vrouwen gedaan worden, alleen maar belangrijk zouden zijn voor andere vrouwen. Dat is natuurlijk niet waar. Het omgekeerde is trouwens nooit het geval geweest: er is nooit gezegd, dat dingen die mannen doen, alleen voor mannen belangrijk zouden zijn. Ik zie vaak dat feministische zaken worden afgedaan met het etiket 'niet belangrijk voor de échte mensen, voor de mensen om wie het gaat, alleen wel aardig voor vrouwen'. Zo'n opvatting is heel gevaarlijk, omdat je daarmee eersterangs- en tweederangs-mensen schept. Wanneer we ooit willen komen tot de gelijkwaardigheid van man en vrouw, is het noodzakelijk (voor mij ook vanzelfsprekend) dat uitingen van beide groepen voor beide even belangrijk zijn. Wanneer dat niet zo is, bevestig je niet alleen de ongelijkheid, maar verstevig je haar zelfs'.¹⁵⁷

Ze acht het noodzakelijk dat vrouwenzaken net zo belangrijk zijn voor de vrouw als voor de man. In 1978 vertelt ze over vrouwenhuizen:

'Ik ben een groot voorstander van vrouwenhuizen. Ik ben zelf actief in het Leidse vrouwenhuis. Ik vind het in dit stadium heel goed om als vrouwen-onder-elkaar samen dingen te doen. Uiteindelijk moeten we wel komen tot een situatie, waarin mensen volkomen gelijkwaardig zijn en dus weer alles samen kunnen doen. Maar zolang die tijd nog niet bereikt is, en daar kunnen voor mijn gevoel nog wel twee generaties overheen gaan, vind ik vrouwenhuizen en vrouwencafés prima instellingen'.¹⁵⁸

Het uiteindelijke doel van haar activisme is absolute gelijkwaardigheid. Maar tot die tijd vindt zij het goed dat vrouwen vooral met elkaar optrekken en de man voorlopig buiten beschouwing laten. Ze lijkt de noodzaak te voelen om te verantwoorden waarom ze veel met vrouwen omgaat, omdat ze anders als 'mannenhater' wordt weggezet. In een ander interview

¹⁵⁵ Van Benthem Jutting 1976

¹⁵⁶ Van Aschs 1976

¹⁵⁷ Dresselhuys 1978

¹⁵⁸ Dresselhuys 1978

uit 1978 doet ze dit ook. Op de vraag of het moeilijk is om vrouw te zijn antwoordt ze: 'Nou, dat is niet eenvoudig, maar alle lastige dingen hebben ook fijne kanten. Het is natuurlijk onzin om te zeggen, wat wel gebeurt: dat mens is feministisch vanuit een soort persoonlijke rancune.'¹⁵⁹ Ze vraagt aan de aanwezige fotograaf of hij vrouw zou willen zijn en hij zegt: 'Nou, ik weet het niet. Mannen missen ook een hoop dingen. Intuïtie bijvoorbeeld. In elk geval kun je niet zeggen dat alleen vrouwen het moeilijk hebben.' Stamperius antwoordt hierop: 'Maar dat denk ik ook helemaal niet.' Ze maakt duidelijk dat haar feminisme niet gelijkstaat aan mannenhaat. Bijna 20 jaar later, in 1995, heeft ze het ook over haar vermeende mannenhaat: 'Er is me destijds veel verweten. Niet alleen dat ik kritisch was over seksualiteit, ook dat ik zo tegen mannen was. Dat verwijt kwam ook vaak simpelweg voort uit het feit dat mannen nou niet helemaal op de voorgrond stonden in mijn boeken. Ik riep dan altijd terug: waarom zou het, er wordt een mannelijke schrijver toch ook nooit gevraagd waarom zijn hoofdpersonen nooit vrouwen zijn.'¹⁶⁰ Ze heeft een verklaring voor het idee dat feministen mannen zouden haten:

Er zijn mensen, die denken dat de bedoeling van het feminisme is dat onderscheid nog veel meer te verscherpen. Ten onrechte, al lijkt het er vaak erg op. Iedere minderheidsgroep heeft er in eerste instantie belang bij de verschillen te constateren en lijkt ze daardoor te versterken, juist om die verschillen naderhand te kunnen opheffen: de nuanceringsen moeten worden overgelaten aan een volgende generatie. Het is jammer dat de extreme groeperingen binnen het feminisme altijd significant worden geacht voor de hele groep, waarschijnlijk omdat de vrouwenbeweging zoveel weerstanden oproept en mensen heel direct confronteert met dingen waar ze heel bang voor zijn.¹⁶¹

Ze wil de mannen er juist bij betrekken: 'Ik zou het wel leuk vinden als er zo langzamerhand wat meer toenadering tot mannen werd gezocht.'¹⁶² In 1978, bijna 20 jaar later, zegt ze over de negatieve consequenties van haar feminisme:

"Feminisme ligt nu wel erg in de markt - waar ook bedenkelijke kanten aan zitten - maar de prijs die je betaalt is buiten proportie.... Als ik werkelijk het eerst aan mijn eigen hachje zou denken, zou ik me er wel voor wachten feministe te zijn. Als het mij echt alleen ging om succes, om geld verdienen, zou ik geen weg kiezen, waarmee ik weerstanden oproep. In bepaalde kringen is het nu in de pest aan Meinkema te hebben. Natuurlijk heb ik die positie niet gekozen! Voor een politicus is dat wat anders. Die kiest er in zekere zin voor. Maar een schrijver is iemand die achter een bureau, in eenzaamheid, werkt. Ik heb ook geen agressief karakter. Ik kom op voor mezelf, voor andere vrouwen, als het me te gek wordt. Maar ik moet dan altijd een enorme weerstand overwinnen. Ik leer het hoor, het gaat al stukken beter, maar ik ben geen vechter van nature. Als kind is me altijd geleerd niet op te vallen. Dat overkomt me nu juist wel en dat betekent een voortdurend conflict. Ik ben erg mensenschuw".¹⁶³

¹⁵⁹ Kunkeler 1978

¹⁶⁰ Schutte 1995

¹⁶¹ Kottman 1981

¹⁶² Kottman 1981

¹⁶³ Kunkeler 1978

Stamperius presenteert zichzelf in dit interview als onbaatzuchtig. Als ze een succesvolle literaire carrière zou willen is het verstandiger om niet uitgesproken feministisch te zijn. Door haar feminisme ervaart ze veel tegenstand, vooral op professioneel vlak. Ze lijkt de behoefte te voelen om haar milde karakter te benadrukken en zo het cliché van de boze feministische vrouw tegen te gaan. Als schrijver functioneert ze in de privésfeer, als feminist is ze een publiek figuur. Stamperius ervaart de frictie die ontstaat door haar twee rollen.

Ze pleit voor eensgezindheid binnen de feministische beweging: ‘De verdeeldheid onder feministen vind ik ook triest. Alice Schwarzer die door eigen medewerkers zo fel wordt aangevallen. Kate Millet hebben ze kapot gemaakt. Ik wil niet zeggen dat ik het met alle feministen eens ben, ik ben het nooit zonder meer met iemand eens en ik heb nooit namens iemand anders gesproken dan mezelf. Maar ik vind wel dat we eensgezind moeten zijn!’¹⁶⁴ De verdeeldheid uit zich ook in de reacties op haar publieke functie: ‘Dat opgelegde ambassadeurschap is vervelend voor alle partijen: voor de radicale groep is ze nooit radicaal genoeg, de gematigder groep stoort zich eraan dat ze nadrukkelijk namens zichzelf wenst te spreken en haar persoonlijk worden door de buitenwereld alle mankementen van de vrouwenbeweging verweten.’¹⁶⁵ Ze heeft er last van dat zij een van Nederlands bekendste feministen is. In 1982 zegt ze:

Er is nog nooit iemand geweest, die mij langer dan een uur kende en mij verweet, dat ik niet genuanceerd zou zijn. (...) Het is misschien niet aardig tegenover een deel van mijn medezusters, maar ik vind het vaak een uiterst irrelevante vraag wat wel en niet feministisch is. Er zijn sommige dingen, die een evident gebrek aan respect tonen tegenover die mensen op de wereld, die vrouwen zijn en daar moet je je tegen verzetten. Maar verder erken ik geen normen. In iedere beweging is dat natuurlijk een groot probleem ... Zelf loop ik in ieder geval niet continu te snuffelen: is dat een goede feministe en dat?; is dat een aardige man, omdat hij feministisch is...? Ik vind dat zonde van mijn tijd.¹⁶⁶

In dit citaat presenteert ze zich als genuanceerd en minder rigide dan sommige andere feministen. Ze veroordeelt mensen niet op basis van hun feministische overtuigen. En ze schrijft mannen niet af wanneer ze niet feministisch zijn, zolang zij zich maar fatsoenlijk gedragen tegenover vrouwen. In 2009, 35 jaar na haar debuutroman, presenteert ze zich als overtuigd feminist: ‘Ik ben nog steeds zo feministisch als de pest. Ik lees *Opzij* en meidenwebsites. En ik kan niet naar een tv-programma kijken zonder te registreren hoeveel mannen en vrouwen er aan tafel zitten.’¹⁶⁷ Ze beweegt zich op de grens van fanatiek feminisme en nuance.

¹⁶⁴ Bibeb 1980

¹⁶⁵ Kottman1981

¹⁶⁶ Van der Heijden 1982

¹⁶⁷ Pronk 2009

5.3.3 Literatuur

De relatie tussen haar feminisme en schrijven beschrijft ze in een interview met Van Aschs in 1976:

"De wereld waarin vrouwen leven is nog veel te weinig bekend en er is in de literatuur nog nauwelijks aandacht aan besteed. Bovendien kan ik er het beste over schrijven, omdat ik zelf een vrouw ben. Ik zou echt niet vanuit de gevoelswereld van een man kunnen beschrijven hoe hij zich voelt als hij neukt, want daar kan ik me toch totaal niet in verplaatsen."¹⁶⁸

Voor haar is het belangrijk om over vrouwen te schrijven omdat deze nog niet veel voorkomen in de literatuur, maar ze schrijft ook over vrouwen omdat zij deze leefwereld zelf het best begrijpt. Ook benadrukt ze dat ze geen radicale feminist is, maar wil laten zien hoe vrouwen functioneren in de maatschappij:

"Feminisme is bijna een vies woord. Dat is heel vervelend. Ik ben niet direct radicaal genoeg om mijn boek feministisch te noemen, maar het laat wel zien hoe vrouwen vast zitten en vaak ook waardoor. Ik schrijf over de binnenkant. Over hoe mensen zich voelen in een bepaalde situatie." (...) Ze gaat in haar boek zeer openhartig te werk - "de vrouwenwereld is nog nauwelijks verkend" (...).¹⁶⁹

De openhartigheid in haar romans is veroorzaakt omdat vrouwen onderbelicht zijn in de literatuur. Ook in 1978 heeft ze het over het gebrek aan vrouwelijk perspectief in de literatuur:

Dat vooral vrouwen zoveel herkennen in mijn boeken, komt natuurlijk omdat ik over een vrouwelijke belevingswereld schrijf. Dat is voor veel mensen verrassend, voor anderen bedreigend. Het is in ieder geval iets nieuws, want tot nu toe hebben we meestal boeken gelezen die vanuit de mannelijke beleving waren geschreven. Neem bijvoorbeeld een boek van Wolkers, waarin wij haarfijn kunnen lezen hoe de mannelijke seksualiteit in elkaar zit. Maar zelden lees je hoe het voor een vrouw voelt om te menstrueren, om een voorbeeld te noemen. Dergelijke dingen moeten kunnen; vrouwelijke ervaringen horen net zo goed thuis in de literatuur als mannelijke.¹⁷⁰

Over die herkenbaarheid zegt ze: 'Als mensen iets van zichzelf herkennen in je boeken, is dat goed. Ik vind herkenning een literair criterium, maar je mag de zaak niet omdraaien en zeggen 'wanneer ik mezelf niet herken in een boek, is het boek slecht'. Herkenning is één van de criteria, die je aan een goed boek mag stellen, maar niet het enige.'¹⁷¹ In 1995 blikt ze terug op de jaren zeventig:

'Ik kan nu zien dat Koffie de tijdgeest weergeeft', zegt Hannes Meinkema. 'Het was toen niet mijn bedoeling. Als ik het boek herlees, vind ik het tamelijk tam, maar toen was het schokkend. Er zijn troepen mensen geweest die Koffie echt een ongelooflijk vies boek vonden omdat er zoveel seks in voorkwam. Dat vond ik een duidelijk feministisch issue, want de boeken van Wolkers en Cremer waren toen al lang

¹⁶⁸ Van Aschs 1976

¹⁶⁹ Van Benthem Jutting 1976

¹⁷⁰ Dresselhuys 1978

¹⁷¹ Dresselhuys 1978

verschenen. Seks in de literatuur was niet nieuw, wel dat een vrouw er over schreef, vanuit vrouwelijk perspectief. Er komt zelfs een abortus in voor. De vrouw van Maarten 't Hart viel flauw toen ze dat las.¹⁷²

Deze citaten uit verschillende interviews illustreren hoe belangrijk het voor Stamperius is om de leefwereld van vrouwen te beschrijven in literatuur. Ze vindt het storend dat bepaalde onderwerpen niet opvallen wanneer die op mannen worden betrokken, maar dat diezelfde onderwerpen opeens schandelijk zijn wanneer het vrouwen aangaat. Het is voor haar van belang geweest om literatuur over mannen en vrouwen gelijkwaardig te maken zodat dit ook in de echte maatschappij zou gebeuren. Ze houdt van veelzijdigheid: 'Ik vind, dat literatuur in principe over alles mag gaan ... Niemand hoeft mij goed te vinden, maar die veelzijdigheid is toch juist leuk. Het is toch leuk, dat er mensen zijn, die met mijn boeken iets kunnen doen.'¹⁷³

Stamperius spreekt ook over de waardering die mannen hebben voor haar romans: 'Maar ik hoop wel dat er ook mannen zijn -- en gelukkig zijn die er -- die mijn boeken lezen en goed vinden. Niet omdat ik zo dol ben op mannelijke waardering, maar omdat het belangrijk is, dat mannen openstaan voor de vrouwelijke belevingswereld. Want wat belangrijk is voor de ene helft van alle mensen, moet dat toch ook zijn voor de andere helft?'¹⁷⁴ Hier benadrukt Stamperius nogmaals het belang dat zij hecht aan vrouwelijke representatie in de literatuur. Ze heeft overwogen om over te stappen naar vrouwenuitgeverij Sara, maar heeft dit uiteindelijk niet gedaan omdat zij vindt 'dat elke uitgeverij behalve boeken van mannen ook werk van vrouwen moet uitgeven. Daardoor lopen wij vrouwen niet het gevaar in een klein hokje te worden weggestopt.'¹⁷⁵ Het belangrijkste voor Stamperius is dat vrouwen en mannen precies dezelfde behandeling krijgen. Zij streeft geen bijzondere positie na als vrouw en ze haat mannen ook niet, blijft ze benadrukken: 'Als ze bijvoorbeeld zegt: "Douwe is een lul" moet men daar, stelt ze uitdrukkelijk, niet uit afleiden dat ze een hekel heeft aan mannen.'¹⁷⁶

Haar sekse speelt een grote rol: 'Natuurlijk speelt sekse een rol. Speelt ook een rol in het maken van een boek. Een groot deel van mijn boeken bestaat uit gestructureerde emotie en die is voor een groot deel bepaald door het feit, dat ik een vrouw ben, grootgebracht in een cultuur, waarin vrouwen zich primair met emoties bezighouden.'¹⁷⁷ Ook weidt de schrijver uit over hoe haar persoonlijke feministische overtuigingen tot uiting komen in haar romans:

"Die zogenaamde 'vrouwenproblemen' horen ook mannen te interesseren" zegt ze. "Vrouwen zijn wel het slachtoffer van seksistisch gedrag, maar het is een maatschappelijk probleem. Je zegt toch ook niet dat racisme het probleem van zwarte mensen is? Ik begrijp wel dat mijn boeken vooral door vrouwen gelezen en gewaardeerd worden, maar ik schrijf niet speciaal voor vrouwen. Beslist niet. Ik heb mijn hele leven al belangstelling en liefde voor de literatuur, ik ben er mee doordrenkt, door mijn opvoeding, door mijn studies Nederlands en Algemene

¹⁷² Schutte 1995

¹⁷³ Van der Heijden 1982

¹⁷⁴ Dresselhuys 1978

¹⁷⁵ Dresselhuys 1978

¹⁷⁶ Van Benthem Jutting 1976

¹⁷⁷ Van der Heijden 1982

Literatuurwetenschap. Dat staat voorop. Het feminisme is daar pas later bijgekomen. Ik ben geen feministisch schrijfster in de zin van propagandiste. Maar alleen mensen in een luxueuze positie kunnen zich permitteren om niet te schrijven over wat er in de wereld om hen heen gebeurt, om niet geëngageerd te zijn."¹⁷⁸

In 1984 zegt ze dat het niet haar doel is om propaganda verkondingen in haar fictie. Ze schrijft romans en ze ontkomt er niet aan haar eigen leven daarin te verwerken. Omdat ze veel bezig is met de vrouwenzaak is het dus vanzelfsprekend dat dit terugkomt in haar boeken. Dit betekent niet dat haar boeken alleen voor vrouwen zijn, ze wil juist de man bewust maken van seksisme. In 1995 zegt ze iets vergelijkbaars: 'Het is een beetje uit natuurlijk, maar ik vind het alleen maar leuk als literatuur kwesties van goed en kwaad aan de orde stelt. Dat vind ik nog steeds en dat zal ik altijd blijven vinden. In de jaren zeventig schreef ik inderdaad vooral over het kwaad dat vrouwen wordt aangedaan. Dat had een directe link met het feminisme. Ik had wel degelijk een politieke, bewustzijnsveranderende bedoeling.'¹⁷⁹ In dit interview zegt ze expliciet dat ze mensen bewust wilde maken met haar werk. Haar literatuur gebruikte ze voor haar persoonlijke missie. Wel heeft ze zich ontwikkeld als schrijver: 'Maar ik wil niets aan mijn vroegere werk afdoen. Het is uiteraard niet zo, dat ik vroeger in dienst van de vrouwenbeweging schreef en nu voor mij zelf. Een tijd lang hebben mijn politieke en mijn literaire activiteiten dicht naast elkaar gelopen. De vrouwenstrijd is nog lang niet afgelopen en daar blijf ik actief in. Maar ik ben ook ouder geworden en heb me als schrijver proberen te veranderen en vernieuwen.'¹⁸⁰

Niet alle feministen waren blij met haar boeken: 'Daartegen heb ik me altijd erg verzet. Dat ik geen heldinnen neerzet, waaraan men zich kan spiegelen is iets dat me door sommige groepen in de vrouwenbeweging ook altijd erg kwalijk is genomen.'¹⁸¹ Stamperius vindt wel dat zij bijgedragen heeft aan de opkomst van vrouwelijke schrijvers in de jaren tachtig: 'Veel van de thema's die ik aansneed verwekten destijds opschudding en afkeer, nu worden ze doodgewoon gevonden. Ik heb het gevoel dat ik een paar jaar voorlag.'¹⁸² Ze denkt dat vrouwen anders schrijven dan mannen: 'Er zijn bijna geen vrouwelijke schrijvers geweest die geen moralist waren: het is bijna onmogelijk om zonder moralisme over een achtergestelde positie te schrijven.'¹⁸³ En ook: Jane Austen, Charlotte Brontë, ze schreven moralistisch. Niet moralistisch zoals het nu wordt veroordeeld. Als je nu moralisme zegt, denkt men meteen aan het domineesvingertje dat omhoog gaat. Ze schreven gewoon met de bedoeling dat mensen er iets mee zouden doen. Dat heb ik ook altijd gehad en dat zal ik ook altijd houden, ben ik bang.¹⁸⁴ Zelf vindt ze het ook belangrijk dat haar literatuur geëngageerd is en de mensen iets bijbrengt.

¹⁷⁸ Onbekend 1984

¹⁷⁹ Schutte 1995

¹⁸⁰ Onbekend 1984

¹⁸¹ Eggels 1985

¹⁸² Onbekend 1984

¹⁸³ Drayer 1993

¹⁸⁴ Schutte 1995

5.3.4 Kritieken

Voor Stamperius is het duidelijk dat de negatieve kritieken op haar romans komen doordat ze een vrouw is:

Verder is het voor mij heel duidelijk dat ik in sommige kritieken 'gepakt' wordt op het feit, dat ik een vrouw ben. Misschien gebeurt dat onbewust, maar het gebeurt wel. Wat denk je bij voorbeeld van openingszin van een beoordeling van één van mijn boeken, die als volgt luidt: 'Het is tegenwoordig voor uitgevers een lucratieve zaak om jonge vrouwen uit te geven, waarbij op de kwaliteit van het werk niet wordt gelet'. Door zo'n opmerking leg je wel weer even het verband tussen 'slecht werk' en vrouwelijke schrijvers.¹⁸⁵

In 1978 twijfelde ze of ze commentaar moest geven op de kritieken:

'Maar al te vaak gaan critici maar op één aspect in, of nog erger, gebruiken ze mijn boeken alleen als aanleiding om er een zogenaamd spits stukje over vrouwelijke schrijvers, feminisme en dergelijke aan op te hangen. Ik tref in bijna alle kritieken op mijn boeken iets van seksisme aan. Ik heb er heel lang over gedacht of ik hiertegen in het geweer zou komen. Het is nu eenmaal de gewoonte, dat je niet reageert op kritieken. Ik heb ten slotte toch besloten een weerwoord te geven. In het tweede nummer van ons literaire blad Chrysallis komt een groot artikel over de Nederlandse kritiek, waarin ik allerlei besprekingen onder de loep neem.¹⁸⁶

Dit citaat schetst het conflict tussen Stamperius als activistische feminist en Stamperius als schrijver. De activist wil ingaan tegen het onrecht, de professionele schrijver dient te zwijgen over recensies. Uiteindelijk 'wint' de feminist in Stamperius en gaat ze in op de kritieken. Ze is 'bang dat de mensen die deze kritieken lezen dat seksisme erin niet herkennen'¹⁸⁷ en vindt het daarom moeilijk om de slechte recensies te negeren. In 1978 zegt ze over dit seksisme:

Nou gaat het er mij niet om te bewijzen dat ik niet dom ben, maar ik wil er wel op wijzen dat dat van mannen niet gauw wordt gesuggereerd. Dat gebeurt alleen als het om vrouwen gaat. Neem bijvoorbeeld die advertentie waarin Virginia Woolf een echt intelligente vrouw werd genoemd. Als je het woordje vrouw vervangt door man wordt het beledigend, als je in plaats van vrouw neger zegt wordt het schokkend. Met een vrouw kan zo iets blijkbaar. Dat is toch niet te geloven? Als er met zoveel woorden gezegd zou worden dat vrouwen dom zijn en dat er in dit geval blijkbaar sprake is van een uitzondering zou iedereen op zijn achterste benen staan. Maar impliciet zit die gedachte erin. Met de kritieken op mijn boeken gebeurt hetzelfde.¹⁸⁸

Ze denkt dat de critici impliceren dat zij dom is en ze vindt het belangrijk dat mensen inzien dat die beschuldiging vaker vrouwen dan mannen treft. Voor haar is het niet belangrijk om zichzelf te bewijzen, maar ze wil de maatschappij bewust maken van dit soort patronen. Hierdoor presenteert ze zichzelf als strijder voor de grotere zaak, en niet voor dingen die alleen haar persoonlijk aangaan. In het interview met Van Paemel uit 1978 zegt ze iets

¹⁸⁵ Dresselhuys 1978

¹⁸⁶ Dresselhuys 1978

¹⁸⁷ Kunkeler 1978

¹⁸⁸ Kunkeler 1978

vergelijkbars: 'Maar ik geloof inderdaad, kijk vrouwen zijn een minderheidsgroep, kwalitatief dan, en net als bij andere minderheidsgroepen (alleen wordt het voor vrouwen door minder mensen duidelijk gezien) spelen in alles wat vrouwen doen de vooroordelen mee die mensen daarover hebben, en daarom zal ieder boek of ieder ding dat door een vrouw gemaakt is, geoordeeld worden op grond van het feit dat ze een vrouw is.'¹⁸⁹ Hier benadrukt ze nogmaals haar overtuiging dat de negatieve recensies voortvloeien uit vooroordelen over haar geslacht. Over de interpretatie van haar boeken zegt ze:

Ja, ik sta feministisch op en ga feministisch naar bed, dat is iets wat mijn leven kleurt, en lang niet altijd lolli. Vanaf het moment dat ik één keer in een interview heb gezegd dat ik feministisch was, zijn alle kritieken die ik sindsdien heb gekregen, nou misschien op een paar uitzonderingen na, ongeveer begonnen met: "Hannes Meinkema, pseudoniem van de feministe Hannemieke Postma". Weet je wel, alle interpretaties, vooral van "De Weduwe" want dat is dus het laatste, - mijn feminisme is pas gemeengoed geworden na "Koffie"- zijn toegespitst op het rollenpatroon, en o alle mannen zijn dus onaardig en alle vrouwen zijn of slachtoffer of teef. Dat vind ik ongelofelijk jammer.¹⁹⁰

Stamperius wil niet dat al haar fictie in verband wordt gebracht met het feminisme. Ze wil allereerst auteur zijn en vindt het vervelend dat haar eigen overtuigingen veel invloed hebben op haar schrijfwerk. Hieruit blijkt dat haar professionele identiteit voor de buitenwereld is en haar uitgesproken feminisme toch meer voor zichzelf. In 1995 blikt ze in een interview met Xandra Schutte terug op haar hoogtijdagen:

In de kritiek werd over het algemeen niet al te diep nagedacht over de relatie tussen engagement en literatuur of politiek en literatuur. En ik stond alleen in die tijd. Als je bijvoorbeeld kijkt naar de manier waarop auteurs uit omliggende landen, mensen als Drabble of Weldon, werden behandeld, dan zie je dat in de eerste plaats werd gekeken of de boeken leuk waren of goed. En dan werd niet gezeurd over het feit dat er politiek engagement in voor kwam. Hier wel, hier werd het voortdurend gebruikt als handvat om mij in de zeik te zetten. De woede die men had over het feminisme werd geprojecteerd op ieder die de nek boven het maaiveld uitstak. In eerste instantie was dat Anja Meulenbelt. Wat de literatuur betreft was ik het. Jarenlang kreeg ik elke week haatpost en stonden er scheldstukken in de kranten. Al kreeg ik natuurlijk ook enorm veel steunbetuigingen.¹⁹¹

Ze stelt dat het Nederlandse kritiek eigen was om de opvattingen van de schrijver niet los te zien van de romans. Ze noemt de Nederlandse kritieken 'armoe':

Ik ben toen naar aanleiding van Koffie een paar maal geïnterviewd en daarin zei ik dat ik feministe was. Vanaf dat moment is er vrijwel nooit meer een kritiek verschenen waarin niet over feminisme werd gesproken, waarin de thematiek vrijwel uitsluitend op het feminisme werd betrokken. Terwijl ik nooit over feminisme schrijf. Daaraan zie je wat een armoe je krijgt. Dat critici, zowel mannen als vrouwen eigenlijk alleen nog maar kunnen schrijven vanuit het feminisme. Ik denk dat dat met alle ideologieën zo

¹⁸⁹ Van Paemel 1978

¹⁹⁰ Van Paemel 1978

¹⁹¹ Schutte 1995

gaat. Ze kunnen dan niets anders meer zien. Waarom heeft iedereen het almaar over feminisme? Mijn boeken gaan over relaties, over eenzaamheid, over dood"¹⁹²

Ze vindt het storend dat haar boeken altijd beoordeeld worden op haar feminisme. Maar ze is niet bang om zelf kritisch te zijn als zij het geen goede literatuur vindt: 'Maar natuurlijk moet iets literatuur zijn, ik ben zelf een paar keer behoorlijk tekeergegaan tegen vrouwen in kritieken die ik beneden de maat vond en dat is me inderdaad door sommige mensen in de vrouwenbeweging bijzonder kwalijk genomen, want dat is dan onsolidair, maar ik vind dat solidariteit bestaat uit eerlijk zijn en zeggen wat er is en niet elkaar de hand boven het hoofd houden.'¹⁹³

5..3.5 Pseudoniemgebruik

In april 1976 zegt Stamperius over haar pseudoniem:

Hannes is ontdekt en ze kan de schijnwerpers van de publiciteit niet ontlopen, ook al verschuilt ze zich achter een "met laffe bedoeling" gekozen "neutraal" pseudoniem. Het zou een mannen- of een vrouwennaam kunnen zijn, maar de meeste mensen denken toch dat Hannes een man is. "Ik wilde het probleem ontlopen van het stapeltje mannen-boeken en het stapeltje vrouwen-boeken," zegt ze. Ze wilde beoordeeld worden op goed of slecht, op kwaliteit, niet op sekse.¹⁹⁴

Stamperius ontwijkt met haar pseudoniem de confrontatie die ze anders met recensenten zou kunnen hebben. Als feminist stelt ze zich niet militant op, ze vindt haar literatuur belangrijker. Zoals eerder gezegd in de status quaestionis is dit een literair-historisch fenomeen dat vaker is voorgekomen.¹⁹⁵ Vrouwelijk auteurs schreven onder een mannelijke naam om objectief beoordeeld te worden. Stamperius doet hetzelfde, al vindt zij haar pseudoniem niet per se mannelijk maar neutraal. Opvallend is dat zij dit laf noemt, terwijl ze in bovenstaand citaat toch een legitieme reden geeft waarom ze niet onder haar eigen naam schreef. In november 1976 zegt ze over haar pseudoniem:

Het is een anagram van mijn eigen naam. In het begin is dat pseudoniem heel belangrijk geweest. Ik wilde niet dat iedereen zou weten, dat ik die boeken had geschreven. Ik wil de mogelijkheid hebben zelf uit te maken hoe ik wel of niet met mensen omga, wat ik wel of niet van mezelf prijsgeef. Een pseudoniem zorgt er voor dat aan de oppervlakte je privé-leven nog intact blijft. Ik kan nu, buiten het strikt literaire wereldje, nog rustig opereren. Ik realiseer me wel, dat ik er over tien jaar waarschijnlijk nauwelijks de zin van zal inzien, maar in het begin is het belangrijk voor me geweest. Omdat toen ook bijna niemand wist dat het een pseudoniem was.¹⁹⁶

Uit dit interview blijkt dat het pseudoniem vooral diende om haar anonimiteit te behouden. Een feministische keuze lijkt het afgaande op dit citaat niet te zijn. Maar in latere interviews

¹⁹² Kunkeler 1978

¹⁹³ Van Paemel 1978

¹⁹⁴ Van Benthem Jutting 1976

¹⁹⁵ Van Zoggel ???

¹⁹⁶ Van Aschs 1976

blijkt die keuze toch te maken te hebben met haar vrouw-zijn. Zo zegt ze in een interview met Jet Kunkeler uit 1978:

Waarom koos ze een mannelijk pseudoniem? "Dat was in 1971. Je kunt je nu nauwelijks meer voorstellen hoeveel er sindsdien is veranderd. Het is nooit mijn bedoeling geweest mensen voor de mal te houden, hoor. Ik werd als kind trouwens ook wel Hannes genoemd. Ik kan het niet precies uitleggen. Ik herinner me wel dat ik serieus genomen wilde worden als schrijver. Kijk, nu zeg ik schrijver. Het heeft lang geduurd voordat ik dat deed. Schrijver is het serieuze woord, schrijfster heeft een onserieuze klank. Ik heb een tijdje expres schrijfster gezegd. Nu kan het me niet meer zoveel schelen.¹⁹⁷

Ze zegt dat ze serieus genomen wilde worden als schrijver. Hiermee insinueert ze dat dat minder gebeurt als vrouw, waardoor ze dus een mannelijke naam aannam. In 1980 zegt ze: 'Hannes Meinkema koos ik als pseudo omdat ik niet wou dat iemand buiten de mensen die ik ken zou weten dat ik die boeken schreef. Toch stond er weer in Vrij Nederland, in een stuk over België, dat Monica [sic] van Paemel geen vier namen nodig heeft om onder geen enkele goed te kunnen schrijven. Er gaat haast geen week voorbij of er worden dergelijke hatelijkheden gespuid.'¹⁹⁸ Hier lijkt anonimiteit weer de voornaamste reden te zijn om onder een andere naam te schrijven. Maar ze noemt ook het seksisme waar zij als auteur mee moet dealen als reden. Haar meest recente uitspraak over haar pseudoniem komt uit een interview uit 2009. Op de vraag of zij zich nog verbonden voelt met de naam Meinkema antwoordt ze:

Nee. Ik heb ook geprobeerd om ervan af te komen, maar volgens de uitgever zou dat fataal zijn voor de verkoop van mijn boeken. Alleen non-fictie publiceert ik onder mijn eigen naam. Toen ik begon met schrijven, in de jaren zeventig, was het nodig om een mannennaam aan te nemen. Vrouwelijke schrijvers werden veel minder serieus genomen dan manlijke. Als ik nu zou debuten, dan geloof ik niet dat ik nog een pseudoniem zou kiezen. Ik heb geen behoefte meer aan verstopperij. Mijn leven is heel diep, ik wil niemand meer onnodig ontwijken of op een verkeerd been zetten.¹⁹⁹

In dit interview is ze achteraf stellig over waarom ze haar pseudoniem aannam: seksisme. Hier noemt ze het zelfs noodzakelijk om een onder een mannennaam te schrijven. Ze zou het nu niet meer doen omdat ze open wil zijn en ze lijkt te insinueren dat het in de 21^e eeuw niet meer nodig is voor een vrouwelijke auteur om onder een mannennaam te schrijven.

5.3.6 Conclusie

Uit de onderzochte interviews blijkt dat het feminisme een belangrijk onderdeel is van Stamperius' identiteit. Ze zegt dat ze het licht heeft gezien²⁰⁰ en ze noemt zichzelf 'zo feministisch als de pest'.²⁰¹ Haar feminisme is wel eigenzinnig. Zo benadrukt regelmatig dat haar feminisme niet gelijk staat aan mannenhaat en stelt ze zich verzoenend op. In 1978 zegt

¹⁹⁷ Kunkeler 1978

¹⁹⁸ Bibeb 1980

¹⁹⁹ Pronk 2009

²⁰⁰ Van Aschs 1976

²⁰¹ Pronk 2009

ze tegen Cisca Dresselhuys: 'Ik vind het in dit stadium heel goed om als vrouwen-onder-elkaar samen dingen te doen. Uiteindelijk moeten we wel komen tot een situatie, waarin mensen volkomen gelijkwaardig zijn en dus weer alles samen kunnen doen.'²⁰² En in 1981 zegt ze: 'Ik zou het wel leuk vinden als er zo langzamerhand wat meer toenadering tot mannen werd gezocht.'²⁰³ Verder zegt ze niet radicaal te zijn.²⁰⁴ Dit wordt haar niet altijd in dank afgenomen door medefeministen. Haar feministische ideeën zijn dus genuanceerder dan die van sommige tijdgenoten.

Er is een spanning te voelen tussen Stamperius de auteur en Stamperius de feminist. Enerzijds vindt ze het belangrijk dat haar lezers haar boeken lezen omdat zij literatuur willen consumeren. Dat is haar grootste probleem met de recensenten: zij beoordelen haar werk op basis van haar als persoon en niet als op zichzelf staand werk. Anderzijds gebruikt zij haar romans ook om een boodschap over te brengen aan haar lezers. Ze wil mensen ervan bewust maken dat er ongelijkheid tussen man en vrouw bestaat en dat dit een probleem is. Ook de keuze om niet naar uitgeverij Sara over te stappen begeeft zich op dit spanningsveld. Ze wilde niet in een hokje geplaatst worden, gaf ze als reden in 1978. Maar omdat ze al zat bij een gerenommeerde uitgeverij (Contact), was overstappen op professioneel vlak helemaal niet verstandig zijn.

Over de slechte kritieken die ze kreeg op haar romans is ze stellig: die kwamen voort uit seksisme. Ze vindt het belangrijk dat haar lezers ook doorhebben dat de recensies seksistisch zijn. Slechte kritieken vindt ze niet erg, als deze maar voortvloeien uit de roman en niet uit haar persoonlijke overtuigingen. Zelf is ze immers ook niet bang andere vrouwelijke auteurs negatief te beoordelen.²⁰⁵ Stamperius zegt twee redenen gehad te hebben om een pseudoniem aan te nemen. Ze had de wens anoniem te blijven en ze wilde serieus genomen worden door de lezers. Volgens haar was het onmogelijk om het laatste te bereiken als zij onder haar eigen naam had gepubliceerd.²⁰⁶ Per interview verschilt het licht welke reden zij benadrukt. Ze zegt wel dat het niet de bedoeling was om mensen 'voor de mal te houden'.²⁰⁷

²⁰² Dresselhuys 1978

²⁰³ Kottman 1981

²⁰⁴ Van Benthem Jutting 1976

²⁰⁵ Van Paemel 1978

²⁰⁶ Van Benthem Jutting 1976

²⁰⁷ Kunkeler 1978

6. Conclusie en discussie

6.1 Conclusie

In dit onderzoek staat de volgende vraag centraal: ‘Hoe verschilt het posture van Hannemieke Stamperius zoals zij zichzelf presenteert van het posture dat in de media gecreëerd wordt en in welke mate is er effect te veronderstellen door haar mannelijke pseudoniem?’ Om deze vraag te beantwoorden zijn theorieën van Meizoz, Van Zoggel en Heinich gebruikt en recensies en interviews onderzocht.

De eerste deelvraag luidt: ‘Verschilt de mening van critici over haar boeken wanneer Stamperius als man of als vrouw schrijft?’ Uit de kwantitatieve analyse van de recensies met het model van Boonstra blijkt dat er geen verschil zit tussen de soorten argumenten van de romans voor en na onthulling van het pseudoniem. Het is niet zo dat een recensent bijvoorbeeld argumenten over personages meer gaat gebruiken wanneer bekend wordt wie Meinkema is. Uit de kwalitatieve analyse blijkt wel verschil. Wanneer de recensenten weten dat Stamperius de romans schrijft, vanaf *En dan is er koffie* (1976), wordt in zo goed als alle kritieken geschreven over haar feminisme. De roman in kwestie wordt niet meer beoordeeld als zelfstandig kunstwerk, maar altijd in relatie tot auteur Stamperius. In recensies vanaf *En dan is er koffie* wordt zij meer besproken als privépersoon dan als auteur.

In de onderzochte interviews geeft Stamperius verschillende redenen aan waarom zij een pseudoniem gebruikt voor haar fictie. In 1976 zegt zij dat ze het gebruikt om anoniem te blijven.²⁰⁸ In een ander interview uit 1976 noemt ze haar vrouw-zijn als reden: ‘Ze wilde beoordeeld worden op goed of slecht, op kwaliteit, niet op sekse.’²⁰⁹ In 1978 zegt ze het pseudoniem aangenomen te hebben omdat ze onder een mannennaam serieuzer genomen dacht te worden.²¹⁰ In 1980 noemt ze anonimiteit weer als reden²¹¹ en in 2009 zegt ze: ‘Toen ik begon met schrijven, in de jaren zeventig, was het nodig om een mannennaam aan te nemen. Vrouwelijke schrijvers werden veel minder serieus genomen dan manlijke.’²¹² Ook zegt ze in dat laatste interview: ‘Als ik nu zou debuten, dan geloof ik niet dat ik nog een pseudoniem zou kiezen. Ik heb geen behoefte meer aan verstopperij.’²¹³ En in 1978 zegt ze: ‘Het is nooit mijn bedoeling geweest mensen voor de mal te houden, hoor.’²¹⁴

Afgaande op deze citaten en met als achtergrond de theorie van Van Zoggel is het pseudoniem ‘Hannes Meinkema’ te typeren als een primair pseudoniem. Zijn definitie hiervan luidt: ‘Een primair pseudoniem is een pseudoniem dat door een auteur in zijn of haar gehele loopbaan als auteursnaam wordt gebruikt of dat - in geval van meerdere schrijversnamen - zijn meest gebruikelijke auteursnaam is.’²¹⁵ Voor de naam ‘Hannes Meinkema’ is dit het geval. Deze naam wordt gebruikt voor alle literaire fictie die Stamperius schrijft, het is dus de meest gebruikelijke auteursnaam voor die teksten. Volgens de theorie van McHale²¹⁶ is haar pseudoniem aan het begin van haar carrière, toen ze het pseudoniem aannam, een genuine

²⁰⁸ Van Aschs 1976

²⁰⁹ Van Benthem Jutting 1976

²¹⁰ Kunkeler 1978

²¹¹ Bibeb 1980

²¹² Pronk 2009

²¹³ Pronk 2009

²¹⁴ Kunkeler 1978

²¹⁵ Van Zoggel, 2010, 30

²¹⁶ In Van Zoggel 2010

hoax: ze wil anoniem blijven en niet persoonlijk in verband gebracht worden met haar schrijven. Het pseudoniem is niet doelbewust gebruikt te zijn voor mystificatie, omdat Stamperius vaker benadrukt heeft dat het niet bedoeld was om ‘mensen voor de mal te houden’²¹⁷ en een van haar belangrijkste redenen juist anonimiteit was. Voor mystificatie had zij zichzelf met veel aandacht moeten onthullen en dat is niet gebeurd.

Auteurs gebruiken mystificaties om iets aan te tonen of literaire conventies bloot te leggen. Ondanks dat Stamperius het pseudoniem niet gebruikt heeft om mystificatie te bereiken, heeft zij wel literaire conventies blootgelegd. Zij nam het pseudoniem aan serieus genomen te worden als vrouwelijk auteur. Nadat het bekend werd dat Meinkema een vrouw was, werden de literaire kritieken vilein en persoonlijk en ging het heel veel over haar feminisme en veel minder over de boeken. Dus ook al was het niet de intentie, haar pseudoniemgebruik heeft wel degelijk haar punt bewezen dat zij als feministische auteur veelal is afgerekend op haar ideologische overtuigingen en niet alleen maar op haar romans.

De tweede deelvraag luidt: ‘In hoeverre wordt feminisme gethematiseerd en op welke manier?’ De recensenten schrijven anders over feminisme dan Stamperius er over spreekt in interviews. De critici doen het af als overbodig gezeur, mannenhaat of iets dat alleen vrouwen aangaat. Deze uitspraken in recensies passen bij het eerste onderdeel van identiteit getheoretiseerd door Heinich, de toeschrijving. De interviews die Stamperius heeft gegeven passen bij onderdeel twee van de identiteit, de presentatie. Echter, deze interviews zijn niet primair hoe Stamperius zichzelf presenteert omdat de interviewer hier bepaalt wat gepubliceerd wordt. Hier wordt in de discussie verder op ingegaan. Stamperius spreekt in interviews regelmatig over het belang van feminisme en vindt dat dit helemaal niet alleen een kwestie voor vrouwen is.²¹⁸ Ze stelt zich in interviews voortdurend verzoenend op en wil mannen graag betrekken bij de feministische zaak.²¹⁹ Hier ligt een groot verschil in vergelijking met de recensies. Critici framen haar namelijk totaal anders: volgens hen polariseert zij met haar romans die overduidelijk geschreven zijn voor vrouwen, zonder sympathieke mannelijke personages en vrouwen die het zwaar hebben door mannen.²²⁰ Opvallend is ook het verschil tussen de opvattingen van Stamperius op literair gebied en in de praktijk. Stamperius uit zich op literair theoretisch gebied uitgesproken feministisch. Ze schrijft en spreekt regelmatig over het belang van vrouwelijk representatie in literatuur en schrijft zelf ook vooral over vrouwen. Als ze spreekt over feminisme in de maatschappij, de praktische kant, stelt ze zich veel genuanceerder en verzoenender op. Dan kijkt ze ook naar de rol die de man kan spelen in het gebied van gelijkwaardigheid.

Het posture van Stamperius zoals zij zichzelf presenteert verschilt van het posture gecreëerd door de media vooral op gebied van radicaliteit. In recensies, waarin Stamperius’ posture wordt toegeschreven, wordt zij afgedaan als extreme feminist die niet open staat voor een dialoog. Haar eigen posture dat zij creëert door de uitspraken gedaan in interviews is veel genuanceerder. Ze heeft een sterke mening, maar blijft benadrukken dat zij de man niet wil buitensluiten. Het mannelijke pseudoniem waaronder zij haar romans schrijft, heeft alleen effect op de mate waarin er in recensies geschreven wordt over het feminisme en niet op

²¹⁷ Kunkeler 1978

²¹⁸ Onbekend 1984

²¹⁹ Dresselhuys 1978, Kottman 1981,

²²⁰ O.a. Bulter 1977, Zier 1985, Warren 1985

verschillen in beoordeling. Maar of dat ligt aan het feit dat het pseudoniem mannelijk aandoet, is niet te zeggen. Niemand iets wist over de achtergrond van deze Hannes Meinkema. Daarom kan de toename van schrijven over feminisme in recensies zowel liggen aan het feit dat de boeken van een vrouwelijke auteur anders besproken worden, als aan het feit dat deze vrouwelijke auteur expliciet feministisch is.

6.2 Discussie

Het materiaal dat onderzocht is zijn recensies en interviews. Voor dit onderzoek zijn alleen waardeoordelen, uitspraken van recensenten over feminisme en uitspraken van Stamperius over feminisme onderzocht. Maar een recensie of interview bestaat uit meer dan alleen respectievelijk waardeoordelen en antwoorden op vragen. In recensies uit met name de jaren zeventig en tachtig had de recensent veel ruimte om ook zijn eigen standpunten te bespreken. Veel recensies beginnen met een alinea lange monoloog van de recensent, om daarna pas over te gaan op de boekbespreking. In vervolgonderzoek kan gekeken worden naar de tekstfragmenten die niet expliciet oordelend zijn over een roman maar wel andere relevante informatie bevat. Ook wordt de recensent als persoon genegeerd in dit onderzoek. De boeken van Stamperius zijn besproken door grote namen in het literaire veld, zoals Aad Nuis en Jan Geurt Gaarland. De oordelen die deze recensenten schrijven kunnen in een ander perspectief gezien worden als hun eigen overtuigingen ook meegenomen worden in het receptieonderzoek. Verder kan de krant waarin de recensie geplaatst wordt ook invloed hebben op de beoordeling. De recensent die schrijft voor een krant met een katholieke insteek kan heel anders kijken naar de emancipatie die een grote rol speelt in de romans van Stamperius dan de recensent die schrijft voor een liberale landelijke krant.

De latere romans van Stamperius hebben een andere thematiek dan haar eerdere romans. *Salomo's dochter* (2003) en *De heiligwording van Berthe Ploos* (2007) gaan minder over het feminisme. Met deze wisseling van onderwerp is in dit onderzoek geen rekening gehouden. Dit zou wel degelijk invloed kunnen hebben op de receptie en de mening van de recensent. In vervolgonderzoek zou dit meegenomen kunnen worden. Het model van Boonstra (1979) is gebruikt om de recensies te onderzoeken. Er dient voor de resultaten rekening gehouden te worden met het feit dat de coderingen van dit model zijn toegekend op individuele basis. Hierdoor kan het mogelijk zijn dat de lezer van dit onderzoek het niet eens is met een toegekende codering.

In dit onderzoek zijn de uitspraken die Stamperius in interviews gedaan heeft, voor waarheid aangezien. Ze zijn onderzocht om haar posture dat zij zelf creëert te beschrijven en onderzoeken. Maar er is niet rekening gehouden met het feit dat de interviewer sturend is, zoals al kort aangehaald is in de conclusie. Stamperius doet uitspraken aan de hand van wat de interviewer wil weten. Het kan daarom nuttig zijn om in vervolgonderzoek ook te kijken naar de interviewstijl van de betreffende interviewer en, net zoals bij de recensies genoemd is, de ideologie van het medium waar het interview geplaatst is. Het is immers een reëel mogelijkheid dat een krant met conservatieve insteek andere aspecten wil weten en benadrukken met het interview dan een liberaler tijdschrift.

Interviews zijn niet sluitend om jezelf te presenteren: nog steeds voor openbaarheid. In de theorie van Heinich is het derde onderdeel van identiteit de zelfperceptie. Dit onderdeel is onmogelijk te onderzoeken met het materiaal dat gebruikt is in deze scriptie. De recensies

zijn bruikbaar voor het eerste deel van identiteit, de toeschrijving. De interviews zijn bruikbaar om de presentatie van Stamperius te onderzoeken. In de interviews spreekt zij over zichzelf maar wel met de bedoeling dat iedereen dit mag lezen. De zelfperceptie van Stamperius is wellicht nooit te analyseren. Door teksten te onderzoeken die alleen voor zichzelf geschreven zijn, zouden hier uitspraken gedaan kunnen worden. Maar mocht ze deze ooit naar buiten brengen, is het alsnog niet zeker of ze dan echt alleen voor zichzelf geschreven zijn.

Bibliografie

- Van Aschs, J. (1976, 13 november). Hannes Meinkema : 'Ik vind schrijven enig'. *HP/Haagse Post*.
- I.B. (1978, 14 november). Judith van kwaad tot erger. *De Waarheid*.
- Van Benthem, A. (1976, 21 april). Schrijven is niet iets als eeuwig jarig zijn. *Het Parool*.
- Bibeb. (1980, september). Bibeb luisterde naar Hannemieke Stamperius : Er zijn mensen die me nooit gezien hebben, die me haten. *Opzij*.
- Boonstra, H.T. (1979). Van waardeoordeel tot literatuuropvatting. *De Gids*, 142(4) 243-253.
- Bulter, W. (1976, 19 mei). Bij Hannes Meinkema op de koffie. *De Twentsche Courant Tubantia*.
- Bulter, W. (1977, 26 maart). Meinkema een kroniekschrijfster van de jaren zeventig. *De Twentsche Courant Tubantia*.
- Bulthuis, R. (1976, 28 mei). De agenda van de haat. *Haagsche Courant*.
- Buuren, H. van. (1977, 23 maart). De onvrede van de groene weduwe. *De nieuwe linie*.
- Cooreman, K. (2003, 1 december). Salomo's dochter. *Leesidee*.
- Dera, J. (2015). 'En dat vindt u vrouwelijk?' Posture versus imago in een televisie-interview met Jacques Hamelink (1969). *Nederlandse Letterkunde*, 20(3) 253-270.
- Drayer, E. (1993, 10 april). Hannes Meinkema is uitgekeken op slachtoffers. *Vrij Nederland*.
- Eggels, H. (1985, september). Schrijven herstelt mijn evenwicht. Hanneke Eggels in gesprek met Hannes Meinkema. *Bzzlletin*.
- Nel van Dijk en Susanne Janssen, 'De reuzen voorbij. De metamorfose van de literaire kritiek in de pers sedert 1965.' In: J. Bardoel et al. (red.), *Journalistieke cultuur in Nederland*. Amsterdam University Press, Amsterdam 2002, p. 208-235.
- Dresselhuys, C. (1978, 12 oktober). Vrouwelijke gevoelens horen net zo goed in literatuur thuis. *Trouw*.
- Dubois, P.H. (1976, 8 mei). Naturalisme in moderne vorm. *Het Vaderland*.
- Fens, K. (1976, 3 april). Aleida Leeuwenberg debuteert met een geestig brievenboek. *De Volkskrant*.
- Ferguson, M. (1974, 24 augustus). Taalhantering in twee soorten. *Het Vaderland*.
- Gaarlandt, J.G. (1977, 23 maart). Echo's uit de sjablone-put. *De Volkskrant*.

- Graaff, M. de. (1978, 11 november). Meinkema heeft haar ei gelegd. *Leidsch Dagblad*.
- Grootenboer, D. (1984, 8 december). Meinkema struikelt weer. *Algemeen Dagblad*.
- Hakkert, T. (2003, 11 september). Hannes Meinkema en de moederliefde. *Noordhollands Dagblad*.
- Hansen, W. (1978, 20 oktober). Een inventarisatie van gevoelens. *NRC Handelsblad*.
- Hart, M. 't. (1980). De bekering van Hannemieke Stamperius. *Tirade*, 24(254) 168-180.
- Heijden, C. van der. (1982, september). Een betonblok op het hoofd. Chris van der Heijden in gesprek met Hannes Meinkema. *Bzzlletin*.
- Heinich, N. (2019). *Wat onze identiteit niet is*. Amsterdam: Prometheus.
- Hout, A. van. (2017). Van het pad af. De verbeelding van lesbische liefde in proza van Edith Werkendam en Johan de Meester. *Nederlandse Letterkunde*, 22(2) 79-106.
- Huizing, E. (1975, 11 maart). Het wil nog maar niet zomeren. *Dagblad van het Noorden*.
- Huizing, E. (1977, 11 maart). De groene weduwe en andere grijze verhalen. *Dagblad van het Noorden*.
- J. (1976, 10 april). En dan is er koffie. *De Waarheid*.
- Janssen, J. (2003, 3 oktober). Ontroostbare surrogaatmoeder. *De Volkskrant*.
- Koolen, C. (2018, 18 mei). 'Vooroordelen over vrouwen in literatuur springlevend'. *Het Parool*.
- Koolen, C. (2020). *Dit is geen vrouwenboek*. Amsterdam: HarperCollins.
- Kunkeler, J. (1978, 1 december). Hannes Meinkema en het seksisme van de recensenten : 'Slechte kritieken? Daar kan ik wekenlang niet door werken'. *De Tijd*.
- Leys, H. (1974, 16 november). Emancipatie-kater. *Het Vaderland*.
- Literatuurgeschiedenis.org. Huiskamerproza versus het postmodernisme. Geraadpleegd op 5 mei 2022 via <https://www.literatuurgeschiedenis.org/20e-eeuw/proza-1970-1990>
- Luijters, G. (1975, 22 maart). Dames zijn onecht. *Het Parool*, 11.
- Luis, J. (2003, 19 september). Dan maar een kind van linkse Harry. *NRC Handelsblad*.
- Kottman, P. (1981, 14 februari). Ik stel zo ongeveer iedereen teleur. *VPRO-Gids*.

- Maingueneau, D. The scene of enunciation. In J. Angermuller, D. Maingueneau & R. Wodak (Red.), *The Discourse Studies Reader* (146-154). Philadelphia: John Benjamins.
- Marijn, P. (1977, 24 maart). De nieuwe Hannes Meinkema: treurig gedrens. *Leidsch Dagblad*.
- Meijerink, G. (1978, 18 november). Een gevoelloos boek : moderne stuiverroman van Hannes Meinkema. *Vrij Nederland*.
- Meizoz, J. 'Modern Posterities of Posture: Jean-Jacques Rousseau'. In: G.J. Dorleijn, R. Grüttemeier & L. Korthals Altes (ed.), *Authorship revisited: Conceptions of Authorship around 1900 and 2000*. Leuven: Peeters, 2010, p. 81-93.
- Mertens, A. (1976, 5 mei). Voorspelbare roman van Hannes Meinkema : De botsende meningen in een doktersgezin. *De Groene Amsterdammer*.
- Mielen, E. (1985, 5 mei). Meer vleugels, nieuwe kitsch : Hannes Meinkema en de les uit de geschiedenis. *De Groene Amsterdammer*.
- Moor, W. de. (1974, 13 april). De schrijver druk doende. *De tijd: dagblad voor Nederland*.
- Moor, W. de. (1976, 26 maart). Hannes Meinkema en het thema van de verloren vader. *De Tijd*.
- Mulder, R. (1975, 11 april). De generatie van vlak na de oorlog. *NRC Handelsblad*.
- Mulder, R. (1976, 22 april). Zuivere koffie. *NRC Handelsblad*.
- Nuis, A. (1976, 20 maart). Superieur lichtgewicht. *Haagse Post*.
- Nuis, A. (1977, 12 maart). Smakelijk opgewarmd oud nieuws : boeken: Meinkema, Albach, Kerbosch. *Haagse Post*.
- Nuis, A. (1978, 4 november). Het oninteressantste boek van het jaar. *Haagse Post*.
- Onbekend. (1977, 21 april). De rijzende ster van Hannes Meinkema. *Rotterdamsch Nieuwsblad*.
- Onbekend. (1984, 9 november). Hannes Meinkema over haar nieuwe roman. De angst voor intimiteit. *NRC Handelsblad*.
- Osstyn, K. (1985, 29 juni). Drie vrouwen. *De Standaard*.
- Paemel, M. van. (1978, augustus). Hannes Meinkema : "Ik schrijf niet alleen voor vrouwen maar voor iedereen". *Lezerskrant*.
- Praamstra, O. (1984). De analyse van kritieken. *Voortgang*, 5, 241-264.

- Pronk, I. (2009, 17 oktober). Hannes Meinkema. *Trouw*.
- Reinders, P.M. (1977, 18 maart). Kwetsbare vrouwen. *NRC Handelsblad*.
- S., H. van. (1977, 26 maart). Hannes Meinkema schrijft goed maar keuvelt te lang. *Utrechts Nieuwsblad*.
- Schouwenaars, C. (1976, 22 april). En dan is er koffie. *De Nieuwe Gazet*.
- Schutte, X. (1995, 25 oktober). Vanuit vrouwelijk perspectief. *De Groene Amsterdammer*.
- Sitniakowksy, I. (1976, 27 maart). En dan is er koffie. *De Telegraaf*.
- Sitniakowksy, I. (1978, 7 oktober). Irritante Judith zielepoot met sterk karakter. *De Telegraaf*.
- Snetselaar, M. (1987). *Chrysallis 1978-1981*. Leiden: Martinus Nijhoff.
- Spaan, H. (1976, 3 april). Rosa, een heel aangename meid. *Het Parool*.
- Spaninks, P. (1978, 18 november). Gevoelige waarnemingen. *De Volkskrant*.
- Speet, F. (2007, 9 maart). De pijn van het leven delen. *Het Financieele Dagblad*.
- Stamperius, H. (1985). Plot. In A. Meulenbelt (Red.), *Wie weegt de woorden* (193-212). Amsterdam: Feministische Uitgeverij Sara.
- Stamperius, H. (2020). Oude Bekenden 26: Hannemieke Stamperius/Hannes Meinkema. Geraadpleegd op 4 februari 2022 via <https://detielenaar.nl/algemeen/2020/02/oude-bekenden-26-hannemieke-stamperius-hannes-meinkema-2/?cn-reloaded=1>
- Stamperius, H. Biografie. Geraadpleegd op 27 maart 2022 via <https://stamperius.com/biografie/>
- Steendijk, H. (1976, 30 juni). En dan is er koffie. *Brabants nieuwsblad*.
- Steendijk, H. (1984, 9 november). H. Meinkema lost moederschuld in. *Brabants Nieuwsblad*.
- Stralen, H. van. (1990). *Onbestemd verblijf*. Nijmegen: Uitgeverij Quine.
- Verhulst, T. (1978, 5 november). Het binnenste ei van Hannes Meinkema : niet boeiend. *Algemeen Dagblad*.
- Visser, A. (1974, 24 mei). Contactstoornissen. *Leeuwarder Courant*.
- Visser, A. (1974, 12 oktober). In de schaduw van het gesticht. *Leeuwarder Courant*.
- Visser, A. (1976, 15 mei). Kinderhaat en kinderliefde. *Leeuwarder Courant*.

- Visser, A. (1979, 13 januari). Trouw maar nooit. *Leeuwarder Courant*.
- Vogel, W. (1975, 3 mei). Hannes Meinkema : "Het wil nog maar niet zomeren" : Voortreffelijke verhalen. *Haarlems Dagblad*.
- Vogel, W. (2007, 10 februari). Een heilige uit de Jodenbreestraat. *Haarlems Dagblad*.
- Vries, P. de. (Jaartal onbekend). <https://atria.nl/nieuws-publicaties/feminisme/feminisme-20e-eeuw/de-tweede-feministische-golf/>
- Warren, H. (1985, 16 maart). Te kwader min. *Provinciale Zeeuwse Courant*.
- Woertink-Witten, M. (2007, 11 mei). Freecell en Eckhart. *Nederlands Dagblad*.
- Zoggel, M. van. (2010). 'Al is het geen schande er in te tuinen, niemand doet het toch graag' De sleutelrol van de literaire kritiek in mystificaties. *Vooy's*, 28(1) 23-31.
- Zwier, G.J. (1985, 11 januari). Twee debuten en een wiebelend tafeltje. *Leeuwarder Courant*.